

dnk DE NIEUWE KRONIEK

zestiende jaargang, nummer 3, december 2025

Uitgave van Vereniging Oudheidkamer voor Tiel en Omstreken

OP JACHT NAAR HET GESTOLEN STADSWAPEN VAN TIEL

Decennia lang sierde het kleurige Tielse stadswapen de luifel boven de ingang van het oude stadhuis aan de Ambtmanstraat. Een historisch pronkstuk bestaande uit een gouden en een zwarte leeuw, die een door een rode keizerskroon gedekt schild dragen.

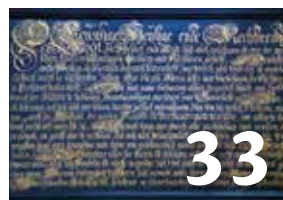
WILLEM KOSTER EEN ZWARTE BLADZIJDE IN DE GESCHIEDENIS VAN HET RIVIERENGEBIED

Willem Otto Adriaan Koster (1884-1947) kende een bijzondere geschiedenis. Deel 2.

TIEL IN EEN VEELBEWOGEN TIJD

Met veel optimisme stapte Europa de twintigste eeuw binnen.

TIELS RAADSGEBED UIT DE ZEVENTIENDE EEUW

Ziet u het voor u? In het boek 'Ons Voorgeslacht'1 geeft de schrijver een beeld van de aanvang van een raadsvergadering in de 17e en 18e eeuw: 'De raadsleden, meestal in stemmig zwart gedoscht, waarbij alleen helder witte bef en omgeslagen linnen handboorden, staan rondom de groene tafel. De breedgerande hoeden zijn met overgevouwen handen op de borst gedrukt, de hoofden zijn gebogen, de oogen gesloten. Het gebed wordt gelezen...'

Voorwoord	3
Op jacht naar het gestolen stadswapen van Tiel	4
Willem Koster een zwarte bladzijde in de geschiedenis van het rivierengebied	8
Elfmaal de Veemarkt	16
Tiel in een veelbewogen tijd	22
125 jaar Fonds Gustaaf Adolf in Tiel	28
Tiels raadsgebed uit de zeventiende eeuw	33
Een toeristische reisgids met informatie over Tiel in de achttiende eeuw	36
De Varkensmarkt ondergronds	38
Flipje en Streekmuseum	40
Op de hoek	41
Boekbesprekingen	44
Kolommetje	45
Regionaal Archief Rivierenland	46
Vereniging Oudheidkamer voor Tiel en Omstreken	47

Omslagfoto:
Schilderij van Michiel Warbroek,
beschikbaar gesteld door Gradus van Wel

De redactie van de Nieuwe Kroniek is op zoek naar nieuwe artikelen van historische onderzoekers (beroeps- of hobbymatig) over Betuwse gebeurtenissen, personen of plekken. Artikelen worden beoordeeld en van advies voorzien door de redactie. De redactie kan helpen bij het beter leesbaar maken en de afbeeldingskeuze.

Voorstellen voor artikelen met korte omschrijving zijn welkom op: nieuwekroniek@oudheidkamer-tiel.nl

VOORWOORD

Eind vorig jaar hield historica Lisette le Blanc voor onze Vereniging Oudheidkamer Tiel en Omstreken een presentatie over het maken van een Tiels wandkleed. Zij vertelde hoe ze op het idee kwam en dit samen met Maureen Klijn, voorzitter van de Tielse Stadsfabriek, heeft uitgewerkt. Sinds geruime tijd is wekelijks een groep enthousiaste dames, onder coördinatie van Monique van Groenesteijn, op de locatie van de Stadsfabriek aan de Medelsestraat bezig met dit bijzondere project.

Zij gebruiken Tielse beelden en voorwerpen uit de geschiedenis als voorbeeld. Daarvan worden ontwerpen (zgn. cartons) gemaakt. Die worden vergroot uitgetekend en met naald en draad tot leven gewekt. De wandkleden zijn gebaseerd op daadwerkelijke feiten uit de Tielse geschiedenis. De historische beelden worden zorgvuldig en bijna wetenschappelijk omgezet in handwerk. Het Tielse project is in feite een combinatie van kunst en geschiedenis, waarbij elke steek op de stof een verhaal vertelt. De vrijwilligers maken gebruik van hun creativiteit in combinatie met de vaardigheden in borduren. Inspiratiebron is het wereldberoemde 'Tapijt van Bayeux', waarop in de elfde eeuw de Slag bij Hastings in 1066 werd verbeeld.

Vanwege de rijke Tielse geschiedenis moest er een keuze worden gemaakt wat wordt opgenomen op de diverse wandkleden. Er is gekozen voor vijf thema's:

de vroege bewoning van het gebied (met de bijzondere vondsten in Medel), de ontwikkeling van Tiel als handelsstad, de invloed van de Hanze, de industrialisatie van Tiel en belangrijke historische gebeurtenissen en culturele ontwikkelingen door de eeuwen heen.

De wandkleden zijn niet alleen een artistieke en historische uitdaging, maar ook een middel om de saamhorigheid te bevorderen. Dat geldt natuurlijk voor de vrijwilligers zelf met verschillende achtergronden en leeftijden die eraan werken. Bovendien is het voor belangstellenden mogelijk om tijdens het werk aan de wandkleden een bezoek te brengen bij de vrijwilligers. Maar de saamhorigheid geldt veel breder. De wandkleden verbinden tevens de inwoners van Tiel met onze geschiedenis.

De vrijwilligers leggen niet alleen belangrijke onderdelen van de Tielse geschiedenis vast, maar zij schrijven daarmee zelf ook geschiedenis!

Mr. drs. Willem Gradisen,
Voorzitter

▲ Het wapenschild is terug. Jan Beijer leverde het af bij het Ambtmanshuis. Hij had het vanuit Den Haag in de kofferbak van zijn auto mee naar Tiel genomen. Links burgemeester Van Tellingen (RAR/Collectie Bouwhuis)

OP JACHT NAAR HET GESTOLEN STADSWAPEN VAN TIEL

Decennia lang sierde het kleurige Tielse stadswapen de luifel boven de ingang van het oude stadhuis aan de Ambtmanstraat. Een historisch pronkstuk bestaande uit een gouden en een zwarte leeuw, die een door een rode keizerskroon gedekt schild dragen. Op dat schild prijken een rode en een zwarte arend. Het wapen, in 1937 door metaalwarenfabriek Daalderop aan de stad geschonken, hoorde bij het stadhuis, als een onlosmakelijk element. Het stond zo vertrouwd op de luifel dat het niet eens meer opviel. Wellicht daarom had niemand aanvankelijk in de gaten dat het verdwenen was. Het kon niet anders dan gestolen zijn. Dagblad De Gelderlander ontdekte de diefstal in december 1997. Die ontdekking was het begin van een spectaculaire speurtocht, die succesvol eindigde.

TEVERGEEFS

In die tijd was ik chef van de afdeling Voorlichting van de gemeente. Een veelzijdige functie, die raakvlakken had met vrijwel alle facetten van het gemeentelijk reilen en zeilen. Dus ook met deze diefstal, die voor zowel in als buiten het stadhuis voor veel ophef zorgde. Wie had deze merkwaardige ontvreemding op zijn of haar geweten? Een verzamelaar, een handelaar in antiek? Het bedrijf dat voorafgaande aan de verbouwing van het oude pand sloopwerkzaamheden verrichtte, werd allereerst op de diefstal aangesproken. De slopers zeiden van de prins geen kwaad te weten. Niets gehoord en niets gezien. Ook een spoor naar Dedemsvaart liep dood. In die plaats zou, zo werd bij het stadhuis gemeld, een restaurateur het wapen recent opgeknapt hebben. De man wist nergens van. Voorbijgangers hadden een verdacht wagentje bij het stadhuis zien staan. Ook die tip werd zonder resultaat nagetrokken. De fotograaf Jan Bouwhuis volgde de gebeurtenissen op de voet deed ook zijn best om het raadsel op te lossen. Zo reed hij naar een loods in België om een binnengekomen tip na te trekken. Tevergeefs, het leverde niets op.

NIET TE KOOP

Hoe los je zo'n merkwaardige diefstal op; de landelijke pers zou wellicht uitkomst kunnen bieden. Publicitair pakte de gemeente groot uit. Zowel de televisie als de landelijke dagbladen pikten de verdwijning van het wapen gretig op. Met daarbij het verzoek om tips bij de gemeente te melden. Een gepensioneerd arts uit Nijmegen die zich in zijn vrije tijd bezig hield met heraldiek, las het ook in de krant. Op een zaterdag bezocht hij met zijn vrouw een antiekzaak in Den Haag op zoek naar een kast. Rondkijkend in de winkel deed hij een ontdekking die hem niet los liet.

Was dat niet het gestolen wapen van Tiel, dat zo opvallend in de krant had gestaan? Daar wilde hij meer van weten. De verkoopster die hij aansprak, hield de boot af. Het schild was niet te koop, zo liet ze hem weten. Het zou door een koper opgehaald worden. Verder wist ze er niets van. Na het weekend nam de arts telefonisch contact met mij op. Hij was vrij zeker van zijn zaak. Het wapenschild in die winkel kon bijna niet anders dan het gestolen Tielse exemplaar zijn.

DIKKE BMW

Hij stemde er mee in om samen met mij zo snel mogelijk terug te gaan naar de Haagse antiekzaak. Op maandag 27 januari 1998 stapten we in de auto, op weg naar een avontuur dat in een boek van Kuifje niet zou misstaan. We liepen onopvallend bij de antiquair naar binnen. Mijn tipgever wees me de plek waar hij het wapenschild had gezien. Het lag er niet meer. De verkoopster haalde de schouders op, ze kon ons niet verder helpen. We verlieten de zaak en reden naar de politie van het bureau Haaglanden om daar te melden wat ons bij de antiekzaak overkomen was. De politie nam de zaak direct serieus, het ging tenslotte om een van diefstal afkomstig gemeentelijk eigendom. Een rechercheur ging met ons mee naar de winkel. Toen we daar aankwamen reed een dikke BMW gierend bij het pand weg. De banden trokken een spoor op de oprit van de zaak. Deze manoeuvre was voor de rechercheur aanleiding om bij het politiebureau alarm te staan. De uitvalswegen werden in de gaten gehouden. Deze actie leverde niets op. Er werd wel een auto van het bewuste merk op een uitvalsweg langs de kant van de weg gezet en doorzocht. Zonder resultaat, de chauffeur bleek niets met de zaak te maken te hebben.

IN EEN LOODS

Intussen voelde de rechercheur de verkoopster aan de tand. Zij belde haar baas, die in het buitenland verbleef. Hij maakte aan alle onzekerheid een eind met de mededeling dat het wapen opgeborgen was in een loods achter de zaak. Daar trof de politie het inderdaad aan. Het werd in

▲ Leerlingen van de schildersopleiding Spos boden het door de school gerestaureerde wapen aan (RAR/Collectie Bouwhuis)

▲ Burgemeester Steven de Vreeze en Jan Beijer onthulden het wapen, dat een plaats kreeg boven de ingang van het Ambtmanshuis (RAR/Collectie Bouwhuis)

beslag genomen en als vertegenwoordiger van de gemeente Tiel werd mij verzocht mee naar het bureau te gaan. Daar mocht ik mijn verhaal doen. Het verhaal van de diefstal, die het stadhuis op stelten had gezet. Mijn verklaring werd opgetekend en daarna mocht ik het meenemen in de kofferbak van mijn eigen auto. De politie beloofde een onderzoek in te stellen naar de diefstal. Daar is evenwel niets meer van vernomen. Nog voor ik in Tiel arriveerde was al bekend gemaakt dat het vermiste wapen terecht was. Een ijverige Haagse politievoorlichter had dit nieuws doorgegeven aan zijn collega in Tiel, die het weer doorgeseind had aan de burgemeester. Zo was de verrassing er eigenlijk wel af toen ik bij het Ambtmanshuis in het bijzijn van burgemeester Van Tellingen en de toenmalige directeur van gemeentewerken Ad Lodder de kofferbak opende om het opgespoorde schild met enige trots te laten zien.

Lodder zorgde ervoor dat de vondst veilig bij zijn dienst werd opgeborgen, in afwachting van een definitieve bestemming. De gemeente kwam daar aanvankelijk niet uit. Eerst dacht men aan plaatsing op de gevel van de Oranjerie, in de historische omgeving van de stadhuistuin. Uiteindelijk werd gekozen voor de ingang van het Ambtmanshuis, waar het college van B en W hun kamers hebben. Op 30 maart 2005 werd het daar officieel geplaatst door burgemeester Steven de Vreeze, waarbij ik hem mocht assisteren. De leeuwen, de dubbele arend en de keizerskroon schitterden als nooit tevoren. Dat was mede te danken aan leerlingen van de schildersopleiding Spos in Geldermalsen, die aangeboden hadden om het beschadigde schild te restaureren. Een geste die uiteraard in dank werd aangenomen.

Logo

Decennia lang fungeerde het stadswapen, in 1816 door de Hoge Raad van Adel aan de gemeente toegekend, als het officiële beeldmerk van de gemeente. Het werd toegepast op de ambtelijke stukken, het briefpapier en in advertenties. Het sierde de kleding van gemeentelijke functionarissen, zoals de havenmeester en de ambtenaar van de burgerlijke stand, die nog steeds een toga draagt met een geborduurd wapen. In het begin van de jaren tachtig van de vorige eeuw koos de gemeente voor een eigentijdse huisstijl met een logo voor promotie- en marketingdoeleinden. Het traditionele stadswapen had als nadeel dat het in dit kader moeilijk bruikbaar en herkenbaar was. Ook grafisch gezien was het moeilijk hanteerbaar.

Met een moderne huisstijl zou het in een oogopslag duidelijk zijn dat het om gemeentelijke informatie gaat. Het nieuwe logo was een ontwerp van de dit jaar op 86-jarige leeftijd overleden grafisch vormgever Jan Schmetz, die voor diverse Tielse bedrijven een huisstijl en andere promotiemateriaal had gemaakt. Hij liet in zijn ontwerp het verleden van Tiel niet helemaal los. Het logo is opgebouwd uit vier vierkanten, die refereren aan Vierstromenland. Deze vierkanten vormen samen een gestileerde letter T, de T van Tiel. De kleuren zwart en geel in het logo zijn van oorsprong de Tielse kleuren. Om de herinnering aan de heraldiek te bewaren, zette Schmetz de vierkanten zo naast elkaar dat een wapenschild zichtbaar wordt als je het logo omdraait.

Logo gemeente Tiel

Oude gemeentelogo Zakengids 19 aug 1982

Links van het logo plaatste hij de aanduiding “gemeente Tiel” met de plaatsnaam Tiel in een vette letter. In de loop der jaren is het ontwerp hier en daar geweld aangedaan. Zo bleef er op het briefpapier van de gemeente nog slechts een geelkleurig detail van over.

Logo gemeente Tiel op brochure

WILLEM KOSTER EEN ZWARTE BLADZIJDE IN DE GESCHIEDENIS VAN HET RIVIERENGEBIED

Deel 2

Willem Otto Adriaan Koster (1884-1947) kende een bijzondere geschiedenis. In 1915 was hij het jongste Tweede Kamerlid voor de sociaal liberale Vrijzinnig Democratische Bond (VDB). In 1922 nam hij afscheid van die partij. Inmiddels was hij werkzaam als directeur van de ‘Chamotte’ in Geldermalsen. Hij werd gerespecteerd binnen het bedrijfsleven in het rivierengebied. Politiek maakte hij vervolgens een ommezwaaai naar (extreem) rechts. In 1933 trad hij toe tot de Nationaal Socialistische Beweging (NSB). Hij werd onder andere één van de belangrijkste adviseurs van partijleider Mussert. Na de oorlog werd hij geïnterneerd en eind oktober 1946 vanwege collaboratie veroordeeld. Hij overleed op 14 juli 1947 in Zeist.

In dit tweede gedeelte over Willem Koster staan centraal zijn toetreden tot de NSB in 1933 en zijn activiteiten voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog. Deel 1 was te lezen in het vorige nummer van De Nieuwe Kroniek.

KOSTER ACTIEF BIJ DE NSB

De naam van Willem Koster dook politiek, na zijn periode tot 1922 bij de VDB, eind jaren twintig voor het eerst op bij de Raad van Bestuur van de Nationale Unie (NU). De NU was een rechts-nationalistische splinterpartij, met fascistische sympathieën. Koster had daarmee een politieke ommezwaaai gemaakt. In 1933 trad hij toe tot de NSB, die in 1931 door Anton Mussert was opgericht. De NSB stond mijlenver af van Koster's vrijzinnig democratische verleden.

Portretfoto van Willem Koster (Fotodienst van de NSB; collectie Nationaal Archief Den Haag)

De NSB was openlijk fascistisch. Voor het Tribunaal, waar hij zich na de oorlog moest verantwoorden, zei Koster over die periode dat hij zich begin jaren dertig schaamde hoe er werd omgegaan met “onze nationale eer”. Bovendien was hij bezorgd over de strijd tussen groepen werkgevers en werknemers en de stijgende werkloosheid, waardoor “een echte paupergroep in ons volk werd geschapen”. Aangezien Mussert niet ongevoelig was voor bekende namen, kreeg Koster als voormalig Kamerlid voor de VDB een warm onthaal. Hij kwam in aanmerking om soortgelijke activiteiten voor de NSB te gaan verrichten. Spoedig werd Koster één van de voornaamste sprekers van de beweging. Dat deed hij in het hele land. Zo was hij ook spreker bij de eerste openbare manifestatie van de NSB op 24 november 1933 in het Spaarbankgebouw in Tiel. Er was een “redelijk talrijk publiek” aanwezig.

De manifestatie was georganiseerd door de NSB afdeling Tiel onder voorzitterschap van G.H. Jonkers. In 1934 betrok de NSB in Tiel een eigen kringhuis, dat was gevestigd boven café De Roskam in de Westluidensestraat. Reeds op 23 februari 1934 kwam Mussert zelf op bezoek in Tiel.

In de eerste helft van de jaren dertig worstelde de NSB al met de positie van de Nederlandse Joden. Formeel werd toen nog aangegeven dat de partij niet antisemitisch was. Hoewel het lidmaatschap voor Joden binnen de NSB pas in 1938 werd verboden, ging de partij er daarvoor halfslachtig mee om. Zo had Koster in het najaar van 1933, tijdens een bijeenkomst in Hilversum, betoogd dat voor zionistische Joden "geen aandeel in de nationale opbouw kon zijn weggelegd".

Ondanks dat het overgrote deel van de kiezers trouw bleef aan de eigen katholieke, protestant-christelijke of socialistische zuil, maakte de NSB vanaf de oprichting een groei door. De NSB werd gezien als afwijkend, maar nog niet als een acute bedreiging. Het was overigens voor ambtenaren inmiddels verboden lid te zijn van die partij. Voor het eerst deed de NSB in 1935 mee aan verkiezingen, ondanks dat de partij anti-parlementair was en autoritair georganiseerd. Deelname aan de Provinciale Staten, gemeenteraden of het parlement werd vooral voorgestaan vanwege de propagandistische waarde.

Aan de verkiezingen voor de Provinciale Staten in 1935 ging een turbulente verkiezingsstrijd vooraf met soms gebruik van geweld door voor- en tegenstanders. Zo werd voorafgaand aan die verkiezingen bij een bijeenkomst in de Amsterdamse Bellevue-zaal Koster als spreker door enkele agenten gefouilleerd. De politie zou zijn getipt dat hij een revolver zou dragen. Die werd overigens niet aangetroffen en het had er alle schijn van dat het ook niet waar was.

📍 NSB bijeenkomst op 24 november 1933 met als spreker Koster in het Spaarbankgebouw te Tiel (Collectie RAR)

📍 Koster als één van de belangrijkste sprekers voor de NSB door het hele land. Hier bij een propaganda bijeenkomst op 15 september 1934 in Ter Apel samen met onder andere leider Mussert (Emmer Courant 7 september 1934)

Ondanks de verzuiling maakte de NSB, met 7,94% van de stemmen, een opvallend goede uitslag bij de Statenverkiezingen. Daarmee werd de NSB de vijfde partij van Nederland. Dit opzienbare resultaat zou pas voor het eerst decennia later door de LPF van Pim Fortuyn worden overtroffen. In Geldermalsen kwam de NSB uit op het landelijk gemiddelde van 7,94%, in Tiel behaalde de partij 8,8% van de stemmen en in Wadenoijen zelfs 9,3%. Koster werd gekozen in de Provinciale Staten van Gelderland. Hij zou lid blijven van juli 1935 tot de opheffing van de Provinciale Staten door de Duitse bezetter in september 1941. Koster was tevens aangewezen als leider van alle Statenfracties van de NSB in het land. Binnen de NSB bekleedde hij daarnaast partijfuncties. Zo leidde hij vanaf het begin de zgn. Raad voor Volkshuishouding.

Aankondiging propaganda vergadering in Noord-Ooster 6 maart 1937

Deze Raad hield zich bezig met de bestuering van economische aangelegenheden. Door de Raad werd die informatie gedeeld met Mussert en alle NSB volksvertegenwoordigers. Tevens was hij als lid van de Politieke Raad één van de adviseurs van Mussert.

Vanwege het succes bij de Statenverkiezingen groeide het verzet vanuit de gevestigde partijen tegen de NSB. Tegelijkertijd

radicaliseerde de partij onder invloed van nazi-Duitsland. Al vanaf 1936 bestond er een wijdivertakt netwerk van contacten tussen NSB'ers en Duitse autoriteiten. De partij liet zich in het land steeds meer kennen als een rellerige, vulgaire en geradicaliseerde club.

Toch had de partijtop bij de Kamerverkiezingen van 1937 nog hoge verwachtingen op een goed resultaat. In het kader van de verkiezingen werd Koster propaganda-leider. Hij nam daarmee de rol over van Kees van Geelkerken, de secretaris en (na Mussert) 'tweede man' van de NSB. Daarnaast reisde Koster ook zelf door het hele land om voordrachten te houden.

Tijdens de campagne hingen er aan zijn woonhuis de Molenhof in Buurmalsen twee verkiezingsaffiches met de tekst "Ik stem Mussert". Volgens het NSB weekblad Volk en Vaderland, van 14 mei 1937, zou Koster zijn gemaand de affiches te verwijderen. Bij de Kamerverkiezingen behaalde

Woonhuis de Molenhof in Buurmalsen van Koster met twee NSB affiches voor de Tweede Kamerverkiezingen in mei 1937 (Collectie NIOD)

Eén van de twee NSB affiches die zichtbaar zijn aan Koster's woonhuis (Collectie NIOD)

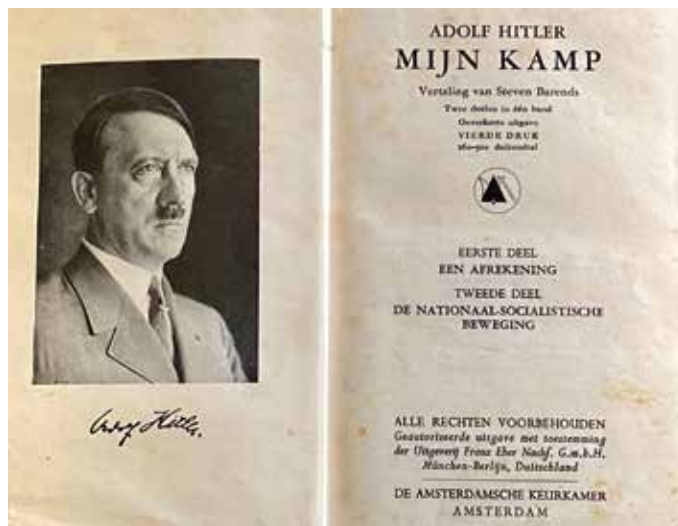
de partij 4,22% van de stemmen. Een forse achteruitgang in vergelijking met 1935. In de Tweede Kamer verkreeg de NSB daarmee vier van de honderd zetels. De in 1937 verkozen Kees van Geelkerken bedankte vanwege het teleurstellende resultaat voor een plaats in de Tweede Kamer. Koster zou daarvoor vervolgens in aanmerking komen, maar ook hij zag ervan af. Koster vond dat hij in andere functies voor de partij nuttiger was.

Inmiddels aanvaardde de NSB ten volle de rassenleer en het bijbehorende antisemitisme. In april 1939 bezocht Mussert in het diepste geheim Berlijn en gaf daar aan dat in een oorlog de NSB het liefst aan de Duitse kant zou willen meevechten. Hij drong er op aan om hem dan te installeren als leider van een Groot-Nederlands Rijk, waaruit Joden en Walen zouden zijn verdreven.

In de tweede helft van 1939 speelde Koster een doorslaggevende rol bij de uitgave van de Nederlandse vertaling van Hitlers boek 'Mein Kampf'. Partijgenoot en schrijver/journalist George Kettmann, wilde de vertaling door Steven Barends uitgeven bij zijn nationaalsocialistische uitgeverij De Amsterdamsche Keurkamer. Kettmann had daarvoor zelf niet de financiële middelen en wendde zich tot Koster, die bereid bleek de uitgave voor te financieren.

▲ Advertentie voor Mijn Kamp, de Nederlandse vertaling van het boek Mein Kampf van Hitler (NSB weekblad Volk en Vaderland van 29 september 1939)

▲ Uitgave van Hitlers boek Mein Kampf in de Nederlandse vertaling van Steven Barends bij de nationaalsocialistische uitgeverij De Amsterdamsche Keurkamer dankzij financiering door Koster (Collectie auteur)

KOSTER TIJDENS DE TWEEDE WERELDOORLOG

In de meidagen van 1940 groeide vanwege de oorlogsdreiging de onzekerheid. Er werd gevreesd voor verraad. Vooral NSB leden werden gezien als een 'vijfde colonne'. Een paar duizend leden van de partij waren om die reden opgepakt en geïnterneerd. Koster en zijn gezin werden vastgehouden in de Beatrixhal in Utrecht. Volgens het NSB-maandblad Nieuw Nederland van 15 juni 1940 onder slechte omstandigheden. Partijleider Mussert was verheugd met de Duitse inval. Hij had hij zich al eerder aangeboden om na een Duitse overwinning beschikbaar te zijn voor de vorming van een nieuwe regering. Tijdens de meidagen zat Mussert ondergedoken in 't Gooi. Op 16 mei 1940 pleegde hij overleg met enkele leden van de Politieke Raad. Het ging om Koster en de Amsterdamse tandarts J.W. de Ruiter. Zij adviseerden hem, net als een dag eerder het NSB Eerste Kamerlid A.J. van Vessel, om na de recente Nederlandse capitulatie alle politieke activiteiten te schorsen. Mussert legde het advies naast zich neer. De NSB leider gaf zijn 'erewoord' dat hij tegenover de Duitsers de integriteit

⚠ Oproep om te komen tot de vorming van een Medisch Front in oktober 1940 (NSB-weekblad Volk en Vaderland 11 oktober 1940)

⚠ Tekst van de radiovoordracht van Willem Koster in oktober 1941 (Collectie NIOD)

en onafhankelijkheid van Nederland zou handhaven. Zijn betoog had succes. Ook Koster bleef als lid actief en Mussert trouw. Op 19 mei 1940 werd, tot grote teleurstelling van Mussert, de Oostenrijker Arthur Seyss-Inquart tot Rijkscommissaris van Nederland benoemd. Naar buiten toe liet de NSB leider niets merken.

Mussert straalde uit dat hij nog steeds meetelde. In juli 1940 gaf Koster in Den Haag een persconferentie als leider van de Raad voor Volkshuishouding van de NSB. Hij concludeerde dat in deze nieuwe tijd een reorganisatie tot een nationaalsocialistische economie noodzakelijk was. Koster leverde aan die (poging tot) nazificatie een belangrijke bijdrage.

Als leider van de Raad voor Volkshuishouding nam hij op 24 augustus 1940

het initiatief tot de oprichting van het Economisch Front. Dit zou bestaan uit verschillende hoofdsecties, zoals Industrie, Groothandel, Detailhandel, Bankwezen en Kamers van Koophandel. Op 11 oktober 1940 gaf Koster samen met partijgenoot S. Plekker tevens de aanzet om te komen tot de vorming van een zgn. Medisch Front. Het doel hiervan was de bevordering van de gezondheid in het kader van “de nieuwe orde in Europa”. Het Medisch Front propageerde de nazistische ideologie met betrekking tot rassenleer en het streven tot verbetering van de genetische samenstelling van de bevolking. Tevens was Koster betrokken bij de vorming van een Technisch Gilde, gericht op “alle ingenieurs, MTS’ers en verdere technici”.

Koster hield voor de NSB tevens radiotoespraken. Zo sprak hij eind oktober 1941 op een zaterdagavond over het onderwerp “economische mogelijkheden van morgen”.

Koster woonde verder vergaderingen bij van de Hoofdafdeling Pers en Propaganda van de NSB, waarin hij ook een stem had. Bij het Tribunaal na de oorlog werd hem tevens aangerekend dat hij in die tijd een congres bijwoonde in het Duitse Salzbrunn, dat was georganiseerd door het Deutsche Arbeitsfront.

Ook als vooraanstaand spreker voor de NSB in het land zette Koster zijn werkzaamheden voort. In februari 1941 sprak hij voor een talrijk publiek in de grote zaal van Odeon in Rotterdam. Er is volgens Koster een nieuwe tijd geboren. De “internationale democratie, gesteund door het kapitalisme, het Jodendom en de vrijmetselaars”, was de oorzaak van de oorlog geweest. Op 10 mei 1940 werd Nederland in deze wereldoorlog betrokken. De Nederlandse regering had, “als gevolg van de internationale democratie en gesteund door de Joodse invloed en macht”, de kant gekozen van Engeland. Verder ging hij

nader in op wie schuldig was aan het bombardement van Rotterdam. Volgens Koster was Rotterdam “het slachtoffer geworden van de besluiteloosheid van de Nederlanders en niet van de woede van de Duitsers”.

Het nationaalsocialisme wilde een andere samenleving: “in het toekomstige Germaanse statenrijk konden Nederlanders als een vrij broedervolk naast het Duitse volk leven. Hitler zou dan als leider van de internationale politiek optreden”. Kortom een toespraak doorweven met nationaalsocialistische propaganda en gebaseerd op complottheorieën en leugens. Op 11 mei 1941 werd de 47ste verjaardag van Mussert gevierd bij het NSB hoofdkwartier aan de Maliebaan in Utrecht. Met onder andere een groot defilé. Binnen werd de partijleider door diverse vertrouwelingen persoonlijk gefeliciteerd met zijn verjaardag. Onder hen Willem Koster, die in het hoofdkwartier ook een werk-kamer had.

Op 30 juni 1941 werd als verlaat verjaardagscadeau door de NSB aan Mussert de opening van het eerste NSB kindertehuis De Westerhelling in Nijmegen aangeboden. Het doel van het kindertehuis was het opvoeden van kinderen (tussen de 7 en 14 jaar) in de nationaalsocialistische levenswijze en het ‘sterk maken’ van de jeugd. Naast Mussert trad Koster op als spreker in zijn hoedanigheid van Hoofd van Afdeling IV (Sociale Zaken) van de NSB. Eind mei 1940 was hij binnen de partij benoemd tot hoofd van desbetreffende afdeling, die zich bezig hield met tal van sociale kwesties.

In juni 1941 sprak Koster tijdens een vergadering in Groningen georganiseerd door de NSB samen met de NSDAP (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartij), de partij van Hitler. Koster hield daar eveneens een toespraak vol met het bekende nationaalsocialistisch jargon.

Hij gaf aan positief te staan tegenover een aanval op het bolsjewisme. De Russische communisten wilden, volgens Koster, “een wereldrevolutie ontketen”. Daarna zou op die puinhopen “de heerschappij van de Slavische volkeren worden gebouwd” met “bruut geweld onder Joodse invloed”.

🕒 Felicitaties voor NSB-leider Mussert bij zijn verjaardag op 11 mei 1941. Links van Mussert (op de rug gezien) staat achter hem met bril Willem Koster (Collectie NIOD)

🕒 Opening van het eerste NSB-kindertehuis De Westerhelling op 30 juni 1941 in Nijmegen. Rechts op de foto partijleider Mussert, die door een jongen de sleutel voor de opening krijgt aangereikt. Links van de jongen, die met zijn gestrekte arm de NSB ‘Houzee-groet’ brengt (bij de Duitse nazi’s de zgn. ‘Hitlergroet’), staat Koster (Collectie Regionaal Archief Nijmegen)

Op het spel stond de Europese cultuur. Op Nederland rustte de plicht om zich in te stellen op het nieuwe Europa onder leiding van “de grootste staatsman Adolf Hitler”.

Ondanks de onvervalste nationaalsocialistische inhoud van zijn toespraken, twijfelde Koster er zelf aan of de NSB de juiste weg was ingeslagen. Het leidde uiteindelijk tot het besluit om zich per 1 juli 1942 terug te trekken uit zijn partijfuncties. Hij was van oordeel dat de koers van de NSB teveel werd bepaald door de eisen van de Duitse bezetter. Hij heeft die twijfels, uiteraard strikt vertrouwelijk, verwoord in een soort dagboek, geschreven in de periode september/oktober 1942. Koster bleef overigens lid van de NSB en behield tot het einde van de oorlog contact met Mussert. Voor het Tribunaal na de oorlog werd aangegeven dat Koster in 1942 had geprobeerd zich te laten benoemen tot burgemeester van Geldermalsen. De functie ging aan hem voorbij. In Geldermalsen werd in 1943 als opvolger van Frederik Frans

Rooseveld van der Ven, die vanaf 1931 burgemeester was geweest, benoemd NSB-burgemeester Johann Friedrich Remmert. Een fanatieke nationaalsocialist, die voor zijn burgemeesterschap had gediend in het Vrijwilligerslegioen Nederland, dat vocht tegen de communisten in Oost-Europa.

Hoewel Koster zich had teruggetrokken uit zijn partijfuncties bleef hij de NSB financieel ondersteunen en verrichtte hij nog advieswerk voor NSB-leider Mussert en voor secretaris Van Geelkerken. Na 1 september 1944 had Koster aan Mussert en Van Geelkerken, vanwege hun bezoek aan het toenmalige front aan de Maas in de Bommelerwaard, onderdak geboden bij hem thuis in Buurmalsen. Inmiddels waren zowel Mussert als Van Geelkerken in Duitse krijgsdienst getreden. Bij het Tribunaal werd dit Koster tevens aangewreven. De daadwerkelijke bevrijding van Nederland liet nog op zich wachten tot 5 mei 1945. De oorlog was daarmee tot een einde gekomen.

► Koster (rechtsboven) in het jubileumboek Voor Volk en Vaderland. De Strijd der Nationaal Socialistische Beweging 14 december 1931- mei 1941 (Collectie auteur)

KOSTER VEROOORDEELD EN OVERLEDEN

Na de oorlog werd Koster gearresteerd en vanaf 18 mei 1945 tot 27 april 1946 geïnterneerd. Zijn gezondheid was sterk achteruit gegaan. In een grotendeels verwoest Nederland met schaarste aan alles, waren de omstandigheden en de behandeling in de diverse interneringskampen vaak slecht.

Onder geringe belangstelling werd zijn zaak behandeld door een Tribunaal, dat zitting hield in Geldermalsen. Tribunalen (zgn. Bijzondere Rechtspleging) waren rechtscolleges ingesteld door het Tribunaalbesluit van 17 september 1944. In tegenstelling tot de Bijzondere Gerechtshoven stonden Tribunalen onder leiding van juristen die niet altijd waren opgeleid als rechter en waarvan de overige leden geen juridische achtergrond nodig hadden.

De Tribunalen behandelden de zgn. minder zware gevallen.

Het Tribunaal behandelde in november 1946 de zaak Koster. In de uitgebreide tenlastelegging stond centraal zijn lidmaatschap van de NSB en uiteraard de vele functies en activiteiten binnen de partij. Verder werden genoemd het tegen vergoeding leveren van bijdragen aan het uitdragen van het nationaalsocialistische gedachtegoed. Wat hem tevens werd aangewreven, was dat hij bij de NSB melding had gemaakt dat G. Siebrandts, de leider van de Distributiekring Geldermalsen, zou luisteren naar de Engelse zender. Zijn financiële steun aan de NSB en het verrichten van advieswerkzaamheden voor Mussert en Van Geelkerken werden eveneens vermeld.

Koster benadrukte in zijn verdediging dat de aantrekkingskracht voor het nationaalsocialisme bij hem eigenlijk al eindigde in 1938, omdat de NSB steeds meer meeging met de Duitse nazi's. Hij gaf aan nog steeds niet te kunnen aanvaarden dat de NSB landverraad zou hebben gepleegd,

ook al waren er individuele NSB'ers die zich daaraan schuldig hadden gemaakt. Koster werd eind november 1946 door het Tribunaal veroordeeld tot een gevangenisstraf met de duur van zijn detentie. Verder werd zijn vermogen van ruim 74.000 gulden verbeurd verklaard, behalve de waarde van de polissen van levensverzekering en lijfrente. Tevens werd hem het recht ontzegd tot het bekleden van openbare ambten tijdens het leven. Op 63-jarige leeftijd overleed hij op 14 juli 1947 in Zeist.

Bronnen

- Diverse landelijke en regionale kranten.
- Dr. E.J.Th.A.M.A. Smit en H.J. Kers, De geschiedenis van Tiel, Vereniging Oudheidkamer Tiel en Omstreken, Tiel 2001.
- Willem Gradisen, De Nationaal-Socialistische Beweging (NSB) en het antisemitisme (doctoraal scriptie 1982; niet gepubliceerd).
- Robin te Slaa en Edwin Klein, De NSB. Ontstaan en opkomst van de Nationaal-Socialistische Beweging, 1931-1935. Uitg. Boom 2009.
- Robin te Slaa en Edwin Klein, De NSB. Deel 2: Twee werelden botsen, 1936-1940. Uitg. Boom 2021.
- Dossier Koster sr., Willem Otto Adriaan bij het NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies in Amsterdam.
- Kalendarium van Tiel. Historische Werkgroep Tiel, deel IV 1900 t/m. 1949.
- Dr. L. de Jong, Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, deel 4 en 5, 's Gravenhage Martinus Nijhoff, resp. 1972 en 1974.
- Voor Volk en Vaderland. De strijd der Nationaal-Socialistische Beweging 14 december 1931-mei 1941, Samengesteld onder leiding van C. van Geelkerken. Uitg. Nenasu mei 1941.

ELFMAAL DE VEEMARKT

Van veel plaatsen in Tiel kan men stellen, dat ze veranderd zijn.
Aan de hand van beelden is mooi te volgen hoe dat gebeurde.

Het terrein vóór de Burense Poort in 1645

De Burense Poort werd vermoedelijk gebouwd rond 1520. Waarschijnlijk verving hij de oudere Geverspoort aan het einde van de huidige Oliemolenwal (daar waar op het kaartje een toren staat links van het woord 'Hof'. De Burense Poort bood eigenlijk geen directe uitweg richting Buren. Vóór de poort liep naar rechts de straat, terwijl links hooguit een pad lag langs een met bomen beplant terrein.

Via een brug kon daar de weg naar Zaltbommel worden bereikt, de Papesteeg. Het terrein met de bomen is de latere Veemarkt, maar die werd daar pas in 1839 gehouden. Onderaan de kaart is de Sint-Walburgkerk te zien. Na de sloop van deze kerk in 1679 werden op het Sint-Walburgkerkhof (het huidige Kalverbos) bomen geplant. Onder die bomen werd in de achttiende eeuw de Veemarkt gehouden.

(Collectie Emile Smit)

De Veemarkt in 1882

Nadat de Tielse stadsmuur was gesloopt en tuinarchitect Zocher daar een park had aangelegd, werd in 1839 de veemarkt naar de overkant van de gracht verplaatst. Op de foto zijn rechts de huizen aan de huidige Beatrixlaan te zien en in de verte de witte palen op de Veemarkt.

(Collectie Smit/Kers)

De Veemarkt in 1908

De fotograaf keek in 1908 precies in de andere richting dan zijn voorganger 26 jaar eerder. Links zijn de eerste huizen aan de Sint-Walburgbuitensingel te zien.

(Collectie Smit/Kers)

Veemarkt met Julianalinde in 1910

Op 30 april 1909 werd Prinses Juliana geboren. Uit vreugde werd door de beginnende Oranjevereniging op de hoek van Veemarkt en Molenstraatje de Julianalinde geplant. Geheel links op de ansicht is de BATO-rijwielenfabriek te zien, die daar in 1909 kwam.

(Collectie Smit/Kers)

De veemarkt in bedrijf rond 1930

De veemarkten werden wekelijks op maandag gehouden. Enkele keren per jaar was er ook een paardenmarkt op deze plaats. Links is het water van de stadsgracht en de bocht naar de Sint-Walburgbuitensingel.

(Collectie Smit/Kers)

Blik vanaf het Kalverbos naar de Veemarkt rond 1939

Van over de gracht ziet men de hele huidige Veemarkt. Links de BATO-fabriek, daarnaast twee luxe villa's. De villa in chaletstijl was van de familie Daalderop. Helemaal rechts is een deel van Hotel Telkamp te zien dat toen nog aan de Veemarkt lag, maar later aan het Burgemeester Hasselmanplein. Het komt in het volgende nummer aan bod.

(Collectie RAR)

Panoramafoto van de Veemarkt in 1968

Na de sluiting van de BATO-fabriek vestigde zich in 1960 de Hilversumse Meubelfabriek op de hoek van Veemarkt en Molentraatje. Deze verhuisde al in 1965 naar industrieterrein Latenstein. Daarna werden de gebouwen gesloopt. Midden op de foto is Autobedrijf Mulders te zien, dat hier in de jaren '50 was gebouwd.

(RAR/Collectie Bouwhuis)

Albert Heijn in 1972

Na de sloop van de fabrieksgebouwen liet Albert Heijn op de Veemarkt een grote supermarkt bouwen, die op 4 december 1968 door burgemeester Borrie werd geopend. Het witte gebouw in de verte is Hotel Telkamp, dat in 1973 de deuren sloot.

(RAR/Collectie Bouwhuis)

De Veemarkt in 1983

Al sinds 1967 werd er niet meer in vee of paarden gehandeld op het plein. Er waren puur bedrijven gevestigd: Albert Heijn, het kantoor van bouwbedrijf BAM Beutener en een aantal banken. De fraaie villa van Daalderop heeft in 1971 plaats moeten maken voor het pand van de Nederlandse Middenstandsbank.

(RAR/Collectie Bouwhuis)

De Veemarkt in 1998

Veel meer dan een doorgaande weg met een parkeerplaats is niet overgebleven.
Geheel rechts is tegenover Autobedrijf Mulders nog een tankstation met autowasserij gekomen.
(RAR/Collectie Bouwhuis)

De Veemarkt in 2025

Het tankstation rechts is verdwenen en er is een appartementengebouw in aanbouw.
Verder lijkt er sinds 1998 niet veel veranderd, maar schijn bedriegt. Alle banken zijn links verdwenen
door de komst van het digitaal bankieren.

(RAR/Collectie Bouwhuis)

TIEL IN EEN VEELBEWOGEN TIJD

Was de Eiffeltoren in 1889 bij de wereldtentoonstelling in Parijs het symbool voor de vooruitgang in de techniek in de negentiende eeuw, de thema's in 1900 waren daarnaast gericht op de technologische en maatschappelijke ontwikkelingen die zouden volgen. Met veel optimisme stapte Europa de twintigste eeuw binnen.

Op 1 januari 1900 telde Tiel 10.788 inwoners. Voor hen waren aan het begin van de twintigste eeuw de genoemde ontwikkelingen toekomstmuziek. Het merendeel van de inwoners moest hard sappen om het hoofd boven water te houden. Lage lonen, lange werkweken en slechte woonomstandigheden voor de grootste groep Tielenaars waren eerder regel dan uitzondering. Veel zou er in de eerste jaren van de nieuwe tijd niet veranderen. Steun vonden velen bij hun 'zuil', noodzakelijk omdat er van de plaatselijke overheid weinig te verwachten viel. Dit zorgde wel voor tegenstellingen binnen de gemeente. Aanvankelijk stonden de katholieken tegenover protestanten met ieder hun eigen organisaties op het gebied van onderwijs, cultuur, vrije tijd en maatschappelijke voorzieningen.

De Eben Haezer kerk (RAR/Collectie Bouwhuis)

Voor de protestantse zuil was vooral de steun van de vermogende zusters Henriette en Johanna (Jeanne) Spiering belangrijk. Zij richtten in 1909 de 'Fundatie voor Christelijke Belangen' op. Zo maakten zij onder andere de bouw in 1910 van het Protestants Ziekenhuis Bethesda aan het Kastanjelaantje mogelijk en bekostigden de bouw van de, in 1981 gesloopte, Eben-Haezerkerk in de Gasthuisstraat.

De dames Spiering. Mijn gelderland.nl

De strijd in de verzuiling nam toe toen in Tiel in 1905 een afdeling van de socialistische SDAP door onderwijzer H.E. Kraaij werd opgericht. Met name de katholieken reageerden heftig bij monde van pater Piels, die het socialisme 'een pest en een kanker' noemde. Desondanks groeide de SDAP van twaalf leden in 1905 naar dertig een jaar later. Het hoogtepunt voor de afdeling Tiel was de verkiezing op 19 juli 1913 van Piet van Lavieren als eerste socialistisch raadslid van de gemeenteraad, een jaar voor het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog.

DE STAD TIJDENS DE EERSTE WERELDOORLOG

De dreigende oorlog was voor de Tiele-naren nog ver weg. Dat veranderde toen de oorlog uitbrak en in Nederland op 31 juli 1914 de algemene mobilisatie werd afgekondigd. Jongemannen moesten het dagelijks werk in de steek laten. De opengevallen arbeidsplaatsen moesten zo goed en zo kwaad mogelijk opgevuld worden. Gedurende de oorlog was er in Tiel weinig te merken van enige strijd. Er waren weinig soldaten in de stad. In de eerste oorlogsjaren werd een detachement van 43 man gelegerd ter bewaking van het Inundatiekanaal. Pas aan het einde van de oorlog werd in oktober 1918 een detachement artillerie gelegerd, 260 man groot. Zij werden in de stad ondergebracht in de scholen in de Gasthuisstraat en St. Agnietenstraat.

De commandant vestigde zijn hoofdkwartier op stand in het Burgerweeshuis. Maar dat was het dan wel.

Al vrij snel kreeg men in Tiel te maken met een toestroom van Belgische en Franse vluchtelingen. Het Tiels gemeentebestuur bood plaats aan honderd vluchtelingen, die onder andere werden ondergebracht in de voormalige sigarenfabriek aan de Kwelkade van Formijne en Gollards.

Voor de Tielse bevolking werd het leven in neutraal Nederland er niet makkelijker op. De handel lag nagenoeg stil en er ontstonden tekorten. Vanaf 1916 werden via het Gemeentelijk Distributiebedrijf schaarse goederen en levensmiddelen eerlijk verdeeld. Dit bedrijf heeft tot juli 1921 bestaan.

Vrijwel alle Tielse fabrieken kregen te maken met de gevolgen van de oorlog. Tekorten aan grondstoffen en brandstof met daarbij een gebrek aan vakbekwame arbeiders, die voor mobilisatie waren opgeroepen, zorgden voor problemen.

Belgische vluchtelingen in Tiel (Collectie RAR)

De Kwelkade (Collectie RAR)

Men moest het hebben van een binnenlandse afzetmarkt. Om de neutraliteit niet in gevaar te brengen was export verboden. Met kunst en vliegwerk heeft de Tielse industrie stand gehouden. Na 1920 kon men weer volop draaien.

EEN 'RODE' GEMEENTE

Hoewel de oorlog nog in volle hevigheid werd gevoerd, was men in Nederland in de ban van de strijd om het algemeen kiesrecht. In 1917 was het zover. Met de hervorming van het kiesrecht kregen alle volwassen mannen de mogelijkheid hun stem uit te brengen, een grote wens van de socialisten. Het werd voor vrouwen mogelijk gemaakt gekozen te worden.

Twee jaar later kregen zij grondwettelijk de mogelijkheid actief te stemmen. In 1922 was het voor hen ook zo ver.

Bij de eerste verkiezingen in juli 1918 voor de Tweede Kamer werd de SDAP de grote winnaar. Landelijk de tweede partij, in Tiel de grootste met 35,1% van de stemmen, met als tweede de katholieke RKSP.

Met vijf zetels voor de SDAP bij de Tielse gemeenteraadsverkiezingen in 1919, werden de verhoudingen in het bestuur van de stad behoorlijk opgeschud. Tiel werd een 'rode' gemeente, met timmerman Piet van Lavieren als eerste SDAP-wethouder.

▲ Het Badhuisplein (Collectie RAR)

▲ Fontein Kalverbos geschonken door de VVV t.g.v. het 10 jarig bestaan (Openwater.nl)

Door de industrialisatie was de Tielse bevolking gegroeid en was er dringend behoefte aan meer en vooral betere arbeiderswoningen. Door de oorlog werden de plannen op de lange baan geschoven. Met de aanbesteding in mei 1918 voor de bouw van 35 arbeiderswoningen aan de Hogeweidseweg startte het Nut met de aanpak van de volkswoningbouw. Deze buurt krijgt in de volksmond de naam Rode Pannenbuurt. Onder meer met de bouw in 1923 van een complex van 86 arbeiderswoningen, twee winkels en een badhuis, het Badhuisplein, werd de woningnood verder bestreden.

Na de wapenstilstand in november 1918 en de uiteindelijke vrede in januari 1919 kwam er een einde aan de oorlog. Tiel kende geen oorlogsschade. Helaas kwam er, vanwege het faillissement van de exploitatiemaatschappij, na twaalf jaar een eind aan de T.B.C.-lijn. Gebrek aan passagiers en de hoge kosten deden de maatschappij de das om.

TIEL, CENTRUM VAN DE BETUWE

Bij het begin van periode de twee wereldoorlogen, het interbellum, telde Tiel ruim elfduizend inwoners. Tiel had alles in zich om zich te ontwikkelen als regionaal centrum van de Betuwe.

Met de oprichting van de VVV in 1919 ontwikkelde de stad zich vooral in de bloeitijd tot een toeristisch centrum. Het Spaarbankgebouw was het cultureel centrum waarin tentoonstellingen, toneelstukken en grote revues plaatsvonden. In 1930 werd filmzaal Luxor aan de Veemarkt in Hotel Telkamp geopend, die in 1934 verhuisde naar de Waterstraat.

Bereikbaarheid over de weg was aanvankelijk een probleem. De (grint)wegen in de Betuwe waren voor autoverkeer nauwelijks geschikt. In de jaren dertig werden ze in het kader van de werkverschaffing bestraat.

Ook de tolheffing bij de bruggen over de Linge zorgden voor extra ongemak. Na 1929 werd de tolheffing afgeschaft, met uitzondering van die bij de brug over de Linge tussen Wadenoijen en Kapel-Avezaath (Café De Tol), die tot 1943 bleef bestaan.

Het onderwijsaanbod werd in de jaren twintig uitgebreid met de oprichting van de handelsavondschool voor leerlingen die om financiële redenen niet aan het dagonderwijs konden deelnemen. De lessen werden gegeven in School D aan de Achterweg. Aan de ambachtsschool op de Oliemolenwal (Het Plantsoen) werd de Avondschool voor Handwerkslieden gevestigd. Kinderen van de Tielse elite bezochten al ruim voordien het Gymnasium aan de Rechtbankstraat en HBS aan het Sint Walburg. In 1930 werd de nieuwbouw van de HBS aan de Heiligestraat in gebruik genomen en verhuisde het gymnasium naar het St. Walburg.

ECONOMISCHE CRISIS

Met de beurskrach op 29 oktober 1929 op Wallstreet in New York, brak de grote economische wereldcrisis uit. Ook in Tiel kreeg men met de gevolgen te maken.

Aanvankelijk ging hier het leven gewoon door, maar in de loop van de jaren dertig werden ook hier crisismaatregelen getroffen.

De gemeente organiseerde met behulp van het Bureau Gemeentelijke Arbeidsbemiddeling cursussen voor het groeiende aantal jonge werklozen. Op initiatief van burgemeester Schattenkerk werd een Plaatselijk Crisis Comité opgericht. Burgers richtten het comité 'De Opbouw' op, om door middel van kledinginzamelingen en collectes, werklozen en hun gezinnen bij te staan. Het aantal Tielse werklozen was inmiddels opgelopen tot 10% van de beroepsbevolking. In het kader van de werkverschaffing werden Tielse werklozen onder meer ingezet

Tolheffing bij de Hamsche brug (Collectie RAR)

Het eilandje in De Kolk (Collectie RAR)

bij de graafwerkzaamheden voor de aanleg van het Amsterdam-Rijnkanaal. In 1938 werd de Algemene Begraafplaats aan de Papesteeg aangelegd en de Kolk achter de Hucht gedempt.

Ondanks vele ontslagen hebben de grote bestaande fabrieken de crisis kunnen doorstaan.

Het verschijnsel dat burgers in tijden van crisis steun zoeken bij politieke partijen en bewegingen, die beloven dat zij de oplossing voor de problemen zouden bieden, deed zich ook in Nederland voor. Met de Italiaan Benito Mussolini als voorbeeld, wilde Ir. A.A. Mussert met zijn NSB, de problemen in ons land aanpakken. Bij de

▲ Het 'Bruine Huis' aan de Nieuwe Tielseweg (Collectie Smit/Kers)

verkiezingen voor de provinciale staten in 1935 behaalde de NSB in Tiel 8,8% van de stemmen, het landelijk gemiddelde lag op 8%. Hoewel de partij niet meedeed aan de gemeenteraadsverkiezingen twee maanden later, was er al wel een eigen afdeling, onder voorzitterschap van G.H. Jonkers, actief vanuit het kringhuis boven café 'De Roskam'. Kort na de opening op 6 februari 1934 hield Mussert hier een toespraak. Op de hoek van de Nieuwe Tielseweg en het Sterrebos, nam de NSB gedurende de bezettingsjaren een 'clubhuis' in gebruik, dat in de volksmond 'het bruine huis' genoemd werd.

▲ Gemobiliseerden op het station van Tiel (Collectie RAR)

Al in 1935 meldden meer dan 132 Tielenaars zich aan als vrijwilliger voor de opgerichte Luchtbeschermingsdienst. In de komende jaren werd de bevolking al voorbereid op mogelijk gevaar, maar de gedachte dat Nederland in een mogelijk conflict neutraal zou blijven overheerste. In Tiel werd dat in april 1939 onder meer duidelijk door het verbod van burgemeester Cambier van Nooten van de uitvoering van het toneelstuk 'Meispel 1939' geschreven door Maurits Dekker, die vanwege het beledigen van Hitler een jaar eerder tot vijftig dagen cel was veroordeeld.

OORLOGSDREIGING EN DE MEIDAGEN VAN 1940

De spanningen in Europa namen in de tweede helft van de jaren dertig toe en toen op 28 augustus 1939 de algehele mobilisatie werd afgekondigd, vertrokken Tielse dienstplichtigen naar hun mobilisatiebestemmingen. In Drumpt werden de manschappen van de 113e Batterij Lucht doelartillerie ondergebracht in Villa de Elzenpasch, de leiding in een dubbel woonhuis in de Julianalaan. Het geschut stond opgesteld op het Theole terrein. Verder legde de genie een pontonbrug over de Waal.

Bij de verdediging ten tijde van een Duitse inval kwam Tiel in de zuidelijke frontlijn te liggen als onderdeel van de Waal-Lingstelling. Het mocht echter niet baten!

Op 10 mei 1940 werden in de omgeving weliswaar twee Duitse toestellen door de LUA-eenheid neergehaald, maar uiteindelijk was de Duitse overmacht te groot. In de strijd op de Grebbeberg sneuvelden zes Tielenaars.

Gedurende de vijfdaagse strijd werd de Tielse bevolking op 13 mei geëvacueerd in de richting van Gouda en Alphen aan de Rijn. De eerste Duitse militairen arriveerden op 14 mei in Tiel. Een dag later keerden de eerste evacués terug.

De stad heeft de oorlogsdagen goed doorstaan. Echter, op 13 mei bij een bombardement op stellingen van de luchtdoelbatterij werden een aantal huizen aan de Bönhof-flaan verwoest, die later in stijl zijn herbouwd.

Helaas veranderde de situatie in de binnenstad in de laatste maanden van 1944 door geallieerde bombardementen vanuit het bevrijde Zuiden dramatisch.

Bronnen

- Dr. E.J.Th.A.M.A. Smit en H.J. Kers, De geschiedenis van Tiel, Vereniging Oudheidkamer Tiel en Omstreken, Tiel 2001.
- Pierre van der Schaaf, Peter Schipper, Emile Smit, Ontdek monumentenstad Tiel 2023
- De Groote oorlog en de kleine stad - Jubileumboek 2016 - Oudheidkamer Tiel

🔗 Pontonbrug over de Waal (Collectie RAR)

🔗 Stelling van de luchtafweer (Collectie RAR)

125 JAAR FONDS GUSTAAF ADOLF IN TIEL

“De president J. Wielders Wzn. opend deze bijeenkomst en kan met genoegen mededelen dat naar aanleiding van de oproep welke den 3 Juli j.l. tot de leden is gericht, om te geraken tot oprichting van een Fonds tot Uitkeering bij Overlijden, volkomen is geslaagd”.

Zo begint de beschrijving van de oprichtingsvergadering van het ‘Fonds tot Uitkeering bij Overlijden Gustaaf Adolf’ op 16 juli 1899. Met een vulpen in schuinschrift geschreven op de eerste bladzijde van een schrift met een harde, zwarte kaft.

Ruim een jaar eerder, om precies te zijn op 3 juli 1898, zag het Tielsch Protestantsch Werkliedenfonds ‘Hulp door Vriendschap’ het licht. De oprichting van deze

vereniging was het antwoord op de toen reeds veel beter georganiseerde katholieke arbeiders. Die hadden immers al in 1896 de RK-werkliedenvereniging ‘Sint Joseph’ opgericht.

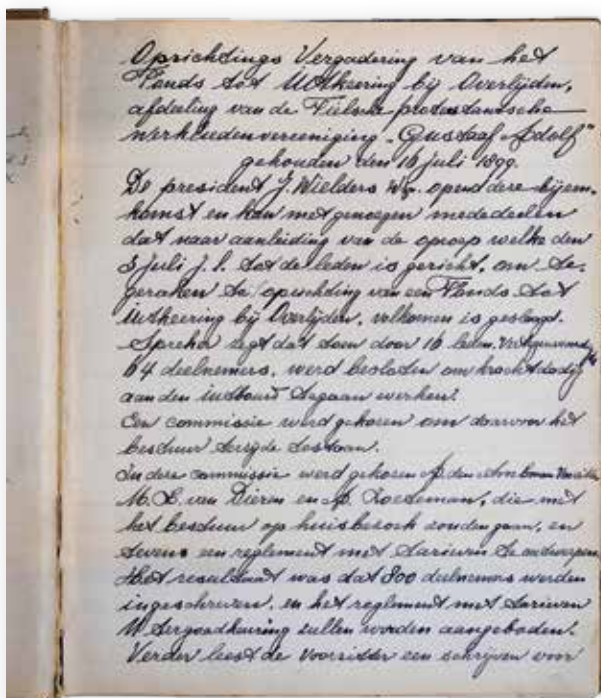
Het protestantse werkliedenfonds groeide gestaag, evenals de behoefte aan meer sociale voorzieningen. Daarom werd in 1899 de naam gewijzigd in ‘Tielsche Protestantsche Werkliedenvereniging Gustaaf Adolf’, als hoofdvereniging in de volksmond al gauw ‘De Gustaaf’ genoemd. Vernoemd naar een bekend protestantse weldoener uit de zestiende eeuw, de Zweedse Koning Gustaaf Adolf.

Tevens werd besloten tot de oprichting van een apart overlijdensfonds, dat dezelfde naam voerde. Bedoeld om de leden een nette begrafenis te kunnen bieden. Want velen hadden daar toen gewoon geen geld voor.

Tijdens de eerdergenoemde oprichtingsvergadering meldden zich 16 gezinshoofden aan, als vertegenwoordigers van 64 deelnemers. Na een serie huisbezoeken werden in totaal maar liefst 800 deelnemers ingeschreven.

Op 20 augustus 1899 werden de eerste polissen uitgereikt.

Het overlijdensfonds groeide vervolgens onophoudelijk. Na vijf jaar was het leden-tal opgelopen tot 1500, medio 1919 waren er 4550 leden, in 1929 al 5795 en bij het 40-jarig bestaan in 1939 had het fonds maar liefst 6470 leden.

▲ (Foto Jan Bouwhuis)

Ook financieel ging het de vereniging voor de wind: in het verslag van de vergadering van 5 september 1909 staat vermeld dat “wij een totaal bezit hebben van fl. 12.121,70.” Dit bedrag ging elk jaar verder omhoog, tot een reserve van fl. 21.083,80 in 1916.

In 1916 werd het fonds op voorschrift van de verzekeringskamer daarom zelfstandig, d.w.z. dat in feite deelname aan het fonds niet langer gekoppeld was aan het lidmaatschap van de (hoofd)vereniging. In de praktijk leefde echter nog tot ver na de Tweede Wereldoorlog het idee van een gekoppeld lidmaatschap, o.a. doordat de besturen van beide instellingen voor een deel uit dezelfde mensen bestond. Ook subsidieerde het fonds veel activiteiten van de vereniging.

Ruim daarvoor, in december 1900, was er al een commissie in het leven geroepen om de stichting (de hoofdvereniging) van een eigen gebouw te voorzien. Dit leidde in 1903 tot de bouw van een pand aan de Konijnenwal in Tiel, dat op zondag 22 november van datzelfde jaar feestelijk werd geopend. Door het verkrijgen van dit nieuwe pand ontstonden er ook veel meer mogelijkheden om nieuwe activiteiten te ontwikkelen.

Ook het overlijdensfonds maakte gedurende tientallen jaren gebruik van dit pand, met name voor vergaderingen van het dagelijks bestuur.

In 1925 trad de Wet op het Levensverzekeringsbedrijf in werking. Hierdoor verdwenen niet minder dan 493 van de 613 landelijk bestaande overlijdensfondsen! En van de toen overgebleven 120 fondsen waren er in 1939 nog slechts 77 over, “den anderen is de strijd tegen de steeds verder gaande overheidsinmenging te machtig geworden”, aldus een citaat uit de Tielsche Courant van 16 juli 1939.

◀ (Foto auteur)

Fonds Gustaaf Adolf had hier echter goed op geanticipeerd. In het jaarverslag over 1925 heeft de secretaris de volgende tekst geschreven: “Zoo heeft de Voorzitter op de ledenvergadering september 1924 u in den breede uit eengezet, dat wij ook zijn gebonde in dezen, en dat is een van de voornaamste factoren, om, te voldoen aan de financieele verplichtinge, ons Reserve fonds betreffende, dat wil zeggen, dat het fonds tegen over zijn verzekerd kapitaal idem Zoo veel procent moet bezitten als de Wet ons voor schrijft.”

Aan het 40-jarig bestaan werd in 1939 op gepaste wijze aandacht besteed. Op de jubileumdag, zondag 16 juli, recipieerde

het bestuur in het Gustaaf Adolf gebouw aan de Konijnenwal. Dat het Fonds veel waardering genoot bleek niet alleen uit de vele bloemstukken en andere geschenken die aangeboden werden, maar "veeleer uit de hartelijke bewoordingen, waarin uit alle rangen en standen, zoowel van de zijde van particulieren als van deputaties, gelukwensen naar voren kwamen", aldus het citaat uit de Tielsche Courant van 19 juli 1939. Tevens werd de heer Wielders extra in het zonnetje gezet, als initiatiefnemer van het Fonds en inmiddels al veertig jaar voorzitter.

Van de activiteiten tijdens de Tweede Wereldoorlog is niets meer terug te vinden in het eigen archief. Dit geldt ook de periode van de wederopbouw. Wel zijn er nog originele polisboeken, kasboeken en overige administratieve bescheiden uit diverse periodes bewaard gebleven. Zo is daarin te lezen dat bij het 75-jarig bestaan in 1974 het Fonds in totaal over 1,1 miljoen gulden aan activa beschikte. De administratie van het Fonds werd jarenlang gerund vanuit het woonhuis van administrateur Hartmans aan de Grotebrugse Grintweg. In 1993 kreeg het Fonds

de beschikking over een eigen kantoorpand aan de Gasthuisstraat 82 in Tiel, deze is ook nu nog in gebruik.

Het eigen pand van de vereniging aan de Konijnenwal werd in 1979 door brand grotendeels verwoest. Besloten werd tot herbouw, waarbij met name het zalencentrum flink werd gemoderniseerd. Vanwege oplopende kosten en teruglopende activiteiten werd het gebouw in 1999 verkocht. Tot heden staat op de voorgevel nog steeds de naam Gustaaf Adolf te lezen.

In 2002 werd de vereniging, na ruim 100 jaar, opgeheven.

In tegenstelling tot de vereniging groeide het Fonds Gustaaf Adolf continu door. Het bestuur bleef trouw aan het oorspronkelijke beleid, namelijk dat er, om belastingtechnische reden, geen nettowinst gemaakt mocht worden. Daarom werd elk jaar aan de verzekerden een restitutiepremie uitgekeerd. De hoogte van deze restitutie was afhankelijk van het financiële resultaat over het afgelopen boekjaar. Gestreefd werd naar een gemiddelde restitutie van 50% van de premiekosten voor een jaar. En de contante uitbetaling vond altijd plaats in juni, dus als een soort extra zakcentje voor de vakantie.

📍 Grotebrugse Grintweg 82 (Foto auteur)

📍 (Foto auteur)

Een andere reden waarom het Fonds het goed bleef doen was de inzet van bodes. Tiel was ingedeeld in acht wijken en per wijk was er een eigen bode die aan huis de verschuldigde premie en contributies in contanten kwam ophalen. Hierdoor was er een nauw contact met de lokale bevolking, wat ook het werven van nieuwe leden vergemakkelijkte.

Rond de eeuwwisseling was het aantal bodes echter gereduceerd tot vier, dit vanwege de opkomst van de bank- en girobetalingen.

100 JAAR FONDS GUSTAAF ADOLF

In de 100 jaar na de oprichting was het verzekerd kapitaal opgelopen tot 18 miljoen gulden, met een reservekapitaal van zes miljoen gulden. Er waren ca. 12.000 verzekerden, die voor een bedrag tussen de 6.000 en 10.000 gulden verzekerd waren, de gemiddelde kosten van een uitvaart.

Aan het 100-jarig bestaan werd uitgebreid aandacht besteed. Er verschenen diverse artikelen in de lokale pers, waarin niet alleen werd teruggeblikt op de afgelopen eeuw, maar ook de voordelen van een verzekering bij het Fonds nadrukkelijk werden benoemd.

Tevens werd vermeld dat er toen in Nederland nog slechts een vijftal kleine overlijdensverzekeraars overgebleven waren, de rest was gestopt of overgenomen door de grote landelijke verzekeringsmaatschappijen.

Waar bij vorige jubilea stevast een receptie werd gehouden besloot het bestuur dit keer tot een andere invulling. Zo kregen alle verzekerden een nettobedrag van 100 gulden uitgekeerd. Daarnaast werd besloten om iets voor de ouderen in Tiel te doen: Vrienden van verpleeghuis Vrijthof en Vrienden van de verzorgingshuizen Lingewaarde, Walstede en Westleden ontvingen allen een cheque van 5.000 gulden.

📷 (RAR/Collectie Bouwhuis)

Ook na de eeuwwisseling groeide het Fonds gestaag verder. Zo werd in december 2000 het aantal van 20.000 uitstaande polissen bereikt.

Typerend voor de klantvriendelijke opstelling was ook het beleid rondom de invoering van de euro op 1 januari 2002: bij de vaststelling van de nieuwe eurobedragen werd de premie naar beneden afgerond en het verzekerde kapitaal naar boven.

Na de invoering van de euro nam de automatisering en digitalisering in de financiële wereld steeds sneller toe. Daarnaast kende het rondlopen met aanzienlijke bedragen aan cash geld natuurlijk de nodige risico's, zowel op verlies van geld als om slachtoffer te worden van een overval.

Met pijn in het hart besloot het bestuur van het Fonds in 2012 om de ingrijpende stap naar automatisering te maken door te stoppen met de inzet van de zeer gewaardeerde bodes. Hiermee kwam abrupt een einde aan de intensieve contacten van het Fonds met de Tielse burgerij. De enige overgebleven manier om elkaar nog direct te kunnen spreken was immers nog middels een bezoekje aan het eigen kantoor aan de Gasthuisstraat.

Het aantal telefoontjes naar de dames van de administratie nam na het afscheid van de bodes initieel fors toe.

Echter de binding tussen het Fonds en de bevolking van Tiel is sinds de afschaffing van de bodes snel minder geworden. En dit heeft in hoge mate bijgedragen aan de steeds verder teruglopende aantallen nieuwe uitvaartpolissen.

De teruglopende financiële resultaten werden niet alleen veroorzaakt door de stagnerende groei van het aantal nieuwe polissen. Met name de kosten van het toezicht door DNB (De Nederlandse Bank) namen steeds verder toe.

Het bestuur stond voor de keuze hoe aan de dalende resultaten het hoofd te bieden. Besloten werd te kiezen voor het omschakelen van gewone uitvaartverzekeraar naar een natura-sommen verzekeraar. Daarmee kon het Fonds verder zonder toezicht van DNB.

Voor de polishouders betekende deze verandering, dat bij overlijden niet meer automatisch het hele polis bedrag werd uitgekeerd, maar slechts dat gedeelte dat kon worden onderbouwd met facturen van de uitvaartkosten. Het eventueel overblijvende bedrag werd niet uitgekeerd, maar werd omgezet in een koopsompolis op naam van de erfgenaam.

▲ Expositie 2024 in het RAR. In het midden burgemeester Frank van der Meijden (Foto Jan Bouwhuis)

Gezien het fundamentele karakter van deze beleidsverandering diende dit vooraf ter goedkeuring aan de leden te worden voorgelegd. Op een tweetal drukbezochte avonden werd er flink gediscussieerd over het voorstel van het bestuur, maar uiteindelijk gingen de leden in meerderheid akkoord.

Op 17 juni 2019 werd de omschakeling naar natura-sommen verzekeraar door het bestuur bij notaris Aitton statutair vastgelegd.

125 JAAR FONDS GUSTAAF ADOLF

In juli 2024 bereikte het Fonds de respectabele leeftijd van 125 jaar. Besloten werd hier op bescheiden wijze aandacht aan te besteden. De belangrijkste activiteit was het inrichten van een expositie in de centrale hal van het Regionaal Archief Rivierenland in Tiel. In een aantal vitrines werden de nodige documenten en voorwerpen uit de rijke geschiedenis getoond.

Na enkele maanden werd de expositie verplaatst naar het eigen kantoorgebouw aan de Gasthuisstraat. Bezoekende leden kregen een kleine attentie en konden gratis meedoen met een loterij. Ook kregen alle nog premiebetalende leden 5% extra winstuitkering uitgekeerd.

Aan het jubileum werd ook aandacht besteed door de pers, zowel in de lokale krant (Het Kontakt) als in De Gelderlander verscheen een mooi artikel. En Jan Bouwhuis maakte een uitgebreide, sfeervolle reportage voor de digitale website van De Tielenaar.

Kortom, Fonds Gustaaf Adolf vertegenwoordigt met zijn 125-jarig bestaan een mooi stuk geschiedenis van de stad Tiel.

Bronnen

- Archief Fonds Gustaaf Adolf. 1899 t/m heden.
- Archief van de Vereniging voor Maatschappelijke Dienstverlening Gustaaf Adolf. 1898-2001. Collectie RAR 0589.

TIELS RAADSGEBED UIT DE ZEVENTIENDE EEUW

Ziet u het voor u? In het boek ‘Ons Voor-
geslacht’¹ geeft de schrijver een beeld van
de aanvang van een raadsvergadering in de
17e en 18e eeuw: ‘De raadsleden, meestal
in stemmig zwart gedoscht, waarbij alleen
helder witte bef en omgeslagen linnen
handboorden, staan rondom de groene ta-
fel. De breedgerande hoeden zijn met over-
gevouwen handen op de borst gedrukt, de
hoofden zijn gebogen, de oogen gesloten.
Het gebed wordt gelezen...’ Zo zullen
ongeveer alle gerechts- en magistraats-
vergaderingen eeuwenlang aangevangen
zijn in het oude stadhuis op de hoek van
de Kerkstraat en Koornmarkt. Om Gods
aanwezigheid te benadrukken, hing aan
de muur van de schepenzaal dan ook nog
een bord waarop het magistraatsgebed in
sierlijke vergulde Gotische letters was ge-
schilderd. Het oude stadhuis met haar rijke
interieur heeft de Tweede Wereldoorlog
niet overleefd. Het gebedsbord wel, dat is
meeverhuisd toen in 1937 het kantoor van
de N.V. Nederlandsche Maatschappij van
Brandverzekering aan de Ambtmanstraat
aan de gemeente werd geschonken om als
gemeentehuis te dienen. Tot het betrekken
van het huidige stadhuiscomplex in 1996
hing het aan de muur van de toen moderne
raadzaal. Tegenwoordig hangt het wat
‘weggemoffeld’ aan de muur met granaat-
inslagen uit de Tweede Wereldoorlog, in de
verbindingsgang bij de huidige raadzaal.

ONBEKEND

Opvallend is, dat in het verleden in geen
van de beschrijvingen van de Tielse

▲ Gebedsbord uit 1638 bij de raadzaal van het Tielse stadhuis (Foto Jan Bouwhuis)

geschiedenis het gebedsbord vermeld
wordt. Pas in 1937 voor het eerst.² De his-
torisch geïnteresseerde burgemeester N.F.C.
Cambier van Nooten publiceert in 1954
ook de gehele tekst onder de titel ‘Gebed
van de vierschaar (rechtbank) Tiel’³ In 1989
wordt de tekst weergegeven in de catalogus
van de archieftentoonstelling ‘Tiel 650
jaar Gelders’.⁴ De nieuwbouw en verbou-
wing van het gemeentehuis in 1996 wordt
aangegrepen om een deel van de aanwezige
kunstvoorwerpen in het Stadsarchief te
exposeren. De volledige tekst wordt dan in
de vervaardigde catalogus integraal opgeno-
men⁵ en tien jaar later geeft historicus Huub
van Heiningen, naast een afbeelding van het
bord eveneens de tekst integraal weer.⁶

GESCHIEDENIS

Toen het bord in het gemeentearchief
werd geëxposeerd is onderzocht of ergens
een datering of signatuur van de vervaar-

diger te vinden was. Maar dat leverde niets op. Maar volgens deskundigen is het eikenhouten bord van 1.26 m lengte en 76 cm hoogte, voorzien van een zwarte omlijsting, rond 1600 vervaardigd. In de stad rekening van het jaar 1638 is echter genoteerd dat de in 1628⁷ benoemde schoolmeester van de 'Grote Schole', mr. Sebastiaen Groener 'is toegeleyt voor een borb aende stadt vereert' vierentwintig gulden en dat zijn tractement verhoogd is met jaarlijks twintig gulden.⁸ Al staat het er niet expliciet, het zal wel het gebedsbord betreffen. Daarop heeft hij met prachtige gouden krullige hoofdletters en Gotische kleine letters de tekst van het gebed geschilderd. Het bord is dus in 1638 vervaardigd. Het is ook niet ondenkbaar dat de tekst afkomstig is van de toenmalige gemeentesecretaris Cornelis Anthonisz. Udents, die later predikant werd van de Protestantse Gemeente in de Sint Maartenskerk.⁹ Werd de tekst nu voor de aanvang bij elke vergadering opgelezen? Onduidelijk is of dit vanaf de tijd vóór 1638 en daarna gebeurde. Men kan zich afvragen waarom een dergelijk bord werd gemaakt. Blijkbaar was het als geheugensteun nodig? In ieder geval heeft men in 1647, 1648 en 1655 bepaald, dat "op alle ordinaris policie ende gerechtsdagen, alvorens men tot eenige besoignes sal

treden, een gebed sal geleesen worden. Het welcke op het stadthuys is hangende".¹⁰ In het laatst genoemde jaar werd tevens beslist dat het de taak van de secretaris was en bij diens afwezigheid de voorzittende burgemeester. Bij ongeoorloofde afwezigheid stond er een boete op van dertien stuivers voor de armen. Waarschijnlijk is de tekst in de loop der jaren beschadigd geweest. Want bij nadere beschouwing is te zien dat onder de zwarte verflaag een oudere tekst aanwezig is.

GEBRUIK

Het is niet bekend of het uitspreken van een gebed voor de aanvang van de magistraats- of gerechtsvergadering na de invoering der Hervorming in 1580 een aanvang nam. Evenmin is tot nu toe duidelijk geworden wanneer het werd afgeschaft. Vermoedelijk is dat op het eind van de achttiende eeuw in de Franse tijd gebeurd. Bijzonder is, dat er nog een gebedsbord bewaard is met nagenoeg dezelfde tekst, dat zich in het raadhuis van Geldermalsen bevindt. Het hing oorspronkelijk in het in 1636 tegen de kerktoeren gebouwde rechthuis te Gellicum. Het was na een paar eeuwen bijna onleesbaar geraakt en werd in 1930 door het Centraal Museum in Utrecht gerestaureerd. Daarbij is de toenmalige 'restaurator' nogal ingrijpend bezig geweest en komt de tekst erg nieuw en niet meer oorspronkelijk over. Waarschijnlijk heeft hij door de toen nog moeilijk leesbare tekst zich veroorloofd die naar eigen inzicht te reconstrueren. Het meest bijzondere is echter, dat de tekst op een aantal kleine verschillen na, overeenkomt met die van het gebedsbord in Tiel! De vraag is nu of de oorspronkelijke tekst ook met die van Tiel overeenkwam of, dat de schilder bekend was met het bestaan van het Tielse bord en dat als voorbeeld heeft gebruikt voor het Gellicumse gebedsbord.¹¹

▲ Eerste pagina van het gebed voor een ter dood veroordeelde
(Collectie RAR/Foto auteur)

BIJZONDERE GEBEURTENIS

Voor zover bekend is er eenmaal in de vierschaar geen gebruik gemaakt van de tekst op het bord. Dat was op 11 juni 1798, toen de rechtbank het doodvonnis uitsprak over de 26-jarige Jan Mensen wegens moord. Hij werd op het schavot onthoofd. Daaraan voorafgaand had predikant W. de Roo een degelijk, waarschuwend maar ook troostend gebed uitgesproken. Blijkbaar had dit indruk gemaakt op de omgeving en werd de tekst bij stadsdrukker A.H. van Elten in brochurevorm gedrukt.¹²

Hoe dan ook, de Tielse gemeenteraad vangt haar vergaderingen niet meer aan met een gebed, maar heeft dat in het verre verleden wel gedaan, zoals toen in vele gemeente gebruikelijk was. Nu doet men dit nog maar in enkele protestants georiënteerde gemeenten in het land. Regelmatig komt de vraag op bij enkele gemeenten of men dit nog wel moet blijven doen.

Noten

1. W. J. Hofdijk, *Ons Voorgeslacht*. Dl. 6. Haarlem 1864. Pag. 33/34.
2. J.D.H. van Uden, 'De stadhuizen van Tiel. Tiel. Aangeboden door Drukkerij en Boekhandel 'St. Maarten'. [1937]
3. N.F.C.v.N, *Bijdragen en Mededelingen Historische Vereniging Gelre*. Deel LIV 1954. Pag. 264.
4. W. Veerman, 'Tiel 650 jaar Gelders. Tentoonstellingscatalogus stadsarchief Tiel. 1989.
5. 'Oude kunst en -kitsch. Tussen (gemeente)raad en daad. Schilderijen en memorabilia uit het oude gemeentehuis van Tiel'. Tentoonstellingscatalogus Stadsarchief Tiel 1996.
6. H. van Heiningen, *Burgers van Tiel* deel 30. 'Tiels ambtsgebed treffend in christelijke ootmoed. Artikel in 'De Gelderlander'. 25 september 2006.
7. *Magistraatsresoluties 1628*. Inv. Nr. OAT 0001/2 fol. 128.
8. *Magistraatsresoluties 1638*. Inv. Nr. 0001/2 fol. 37.
9. W. Veerman, *Het stinkt in Tiel*, volgens de 17e eeuwse gemeentesecretaris C.A. Udents, of toch niet? Artikel in: *De Nieuwe Kroniek*. 2019/1. Pag. 26 t/m 35.
10. *Magistraatsresoluties* Inv. Nr. 0001/2. 6 oktober 1647, 2 september 1648 en 7 februari 1655.
11. W.M.K., *Ambtsgebed te Gellicum*. Artikel in: *Bijdragen en Mededelingen Historische Vereniging Gelre*. Deel XXXIV. Arnhem 1931. Pagina 206.

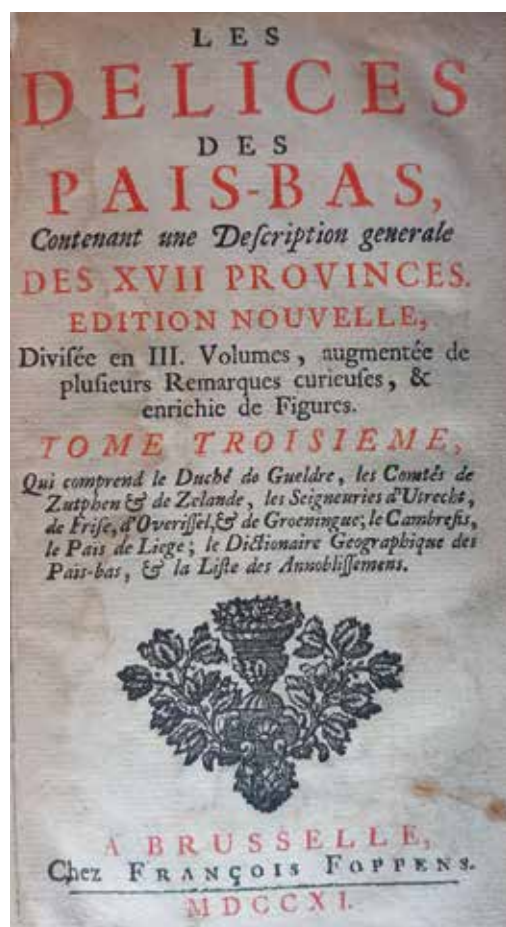
TEKST GERECHTSGEBED

O Eeuwige Heijlige ende Rechtveerdige Godt, die Hemel ende Aerde uijt niet geschapen ende over der menschen kinderen Koningen, Princen ende Richteren gestelt. Denselven oock Wetten ende Rechten voorgeschreven hebt. Nae welck ghij wilt dat sij oordelen en wat recht is uijtspreken zullen. Jae, die gij Heere selfs in de vierscharen der richteren de President wesen wilt. Wij uwe arme dienaeren, alhier vergadert zijnde om het werck der Justitie te bedienen. Verootmoedigen ons voor uwe Goddelicke ra(e)t ende bekennen dat wij uijt ons selven daertoe geheel onbequaem zijn, ten zij dattet u believe ons den geest der Wijsheijt, des goeden Raedts ende Verstandts mede te deijlen, om alsoo te sien wat recht off onrecht zij. Nemet van ons wech alle partijschap ende aensien der personen, en geeft ons te verstaen, dat wij niet principalk den menschen, maer u die ten jongsten dage over levendige ende doode een rechtveerdich oordeel uijtspreken sult 't Gerichte halden. Wilt voorders alles soo stieren ende beleyden dattet nae recht ende gerechtigheijt (waervan ghij een Fontein ende rijcke vergelder zijt) tot ruste ende eenicheijt der menschen gedijen moge. Hierom bidden wij u Heere uijt grondt onser herten inden Name onses eenige-Salichmaekers Jesu Christi. Sprekende op hoope van verhoringe aldus, Onse Vader etc.

12. W. de Roo, *Gebed gedaan in de Vierschaar te Thiel, voor eenen ter Dood veroordeelden, den elfden Juny 1798*, door W. de Roo. Predikant aldaar. Bibliotheek RAR. Collectie 026. Inv. nr. 1333.

EEN TOERISTISCHE REISGIDS MET INFORMATIE OVER TIEL IN DE ACHTTIENDE EEUW

In 1711 verschenen drie kleine boekjes die een soort reisgids waren met beknopte toeristische informatie over steden in de zeventien toenmalige provincies met een apart hoofdstuk over Gelderland. Het werd in de Franse taal uitgegeven en gedrukt te Brussel door François Foppens.

De breedvoerige titel is: 'Les delices des Pais Bas, Contenant une Description generale des XVII provinces. Edition nouvelle, Devisée en III Volumes, augmentée de plusieurs Remarques curieuses, & enrichie de Figures. Tome troisieme. Qui comprend le Duché de Gueldre, les Comtés de Zutphen et de Zelande, les Seigneuries d'Utrecht, de Frise, d'Overissel, et de Groeningue; le Cambresis, le Pais de Liege; le Dictionnaire Geographique des Pais Bas, et la Liste des Annoblissemens'.

ALGEMEEN

Dit derde deel is een met tientallen kopergravures geïllustreerd Franstalig handzaam boekje, met afbeeldingen die zijn vervaardigd door de graveurs J. Harrewijn en P. Devel. Ze vertonen naast eenvoudige stadsplattegronden, plaatselijke gebouwen als kerken en gemeentehuizen. Het was blijkbaar een populaire uitgave, want deze uit 1711 daterende bewerkte herdruk, waarvan de eerste editie al verscheen in 1697, werd nog tienmaal tot 1796, bewerkt en uitgebreid uitgegeven. Uiteindelijk groeide het uit tot een rijk geïllustreerde vijfdelige uitgave. Curieus is, wat toen blijkbaar als noemenswaardige plaatsen werd gezien, zoals Armude, Hindeloopen, Rhenen, Rommerswael, Wyck-Te-Deurstede, Flessingue en Blockzyl. De auteur van het boekje, waarvan de titel vrij vertaald luidt 'De bijzonderheden van Nederland',

wordt niet vermeld, maar vermoedelijk is dat Jan Baptiste Christyn of diens gelijknamige neef. In Nederland werd het in 1793 vertaald uitgegeven met de titel 'Het schouwburg der Nederlanden'. De uitgever van deze Franstalige editie, de grote Brusselse drukker François Foppens leefde van 1663 – 1729. Na zijn overlijden hebben andere Zuid-Nederlandse drukkers/uitgevers het boekje in meerdere delen doen verschijnen.

GELDERLAND EN TIEL

Ondanks de uitgebreide titel en het daarop volgende eveneens uitgebreide verhaal over Gelderland wordt de stad Tiel, evenals het daaropvolgende Culemborg, maar beknopt en zeker niet correct beschreven. Evenmin zijn er plaatselijke gravures toegevoegd. Wat de bron van de tekst was wordt niet duidelijk, maar zal wel op een Gelderse geschiedschrijving uit het eind der zeventiende eeuw gebaseerd zijn. Dat verklaart de soms vreemde beschrijving niet. Wel kan geconcludeerd worden dat de schrijver blijkbaar de stad nooit heeft bezocht. De auteur stelt dat de langwerpige stad is gelegen op het eiland dat 'Tieler-Weert' wordt genoemd, gelegen in het Kwartier van Nijmegen en dat het van groot belang is voor de Hollanders, die er de baas zijn(!). Aan een kant wordt ze

begrenst door de rivier 'Wahal' en aan de andere kant wordt ze omringd door grote 'marais', tuinderijen of boomgaarden. Ze heeft een voorstad genaamd 'Santwyck', die voorzien is van sterke fortificaties die het kasteel(!) versterken, evenals andere fortificaties. Maar die werden in 1674 afgebroken, twee jaar nadat de Fransen heer en meester van de stad waren. Vervolgens wordt het verzet tegen de Spanjaarden(!) in 1528 aangehaald. Het betreft hier het beleg van Floris van Egmond, waaraan een gedenksteen in de Waterpoort nog herinnert. De auteur vermeldt dat de hoofdkerk is gewijd aan Sint-Walburg. De Sint Maartenskerk wordt niet genoemd. Wel wordt het bestaan van de vroegere kloosters aangehaald, die allen verwoest zijn door de 'herétiques' (ketteren) en met een grote sprong terug in de geschiedenis wordt ook de aanval van de Vikingen in 1017 niet vergeten. Men vermeldt nog dat de stad op twee uur van Zaltbommel, op vier uur van Utrecht en Nijmegen en vijf uur van Den Bosch en Grave is gelegen. Tenslotte wordt de stadsbeschrijving afgesloten met een simpele omschrijving van het stadswapen met de tweekoppige adelaar, die voorzien is van het 'moderne wapen' van Gelderland. Een curieus boekje, dat voor Tiel maar matig tot niet informatief is en waarvan de tekst naar huidige normen bepaald niet uitnodigend is om Tiel met een bezoek te vereren!

Bronnen

- Veerman, W., Toeristisch Tiel, al eeuwenlang. Een beknopt bibliografisch onderzoek. Artikel in: Regionaal-historisch tijdschrift De Drie Steden, Tiel 1998. Nr. 3. Blz. 43 t/m 50.
- Veerman, W., Een zeldzame 18e eeuwse plaatsbeschrijving van Gelderland. Deel 2. Steden. Artikel in: Regionaal-historisch tijdschrift De Drie Steden, Tiel 2002. Nr. 2. Blz. 55 t/m 63.

DE VARKENSMARKT ONDERGRONDS

In 2025 zijn in Tiel rioleringswerkzaamheden en herinrichting van straten en pleinen in volle gang. Wat zou er uit de ondergrond naar boven komen?

Het is bekend dat de Linge van de negende tot de twaalfde eeuw een brede rivier was; een afsplitsing van de Waal, die naar Zoelen stroomde en via de Soel een verbinding vormde met de Lek. Wist u dat de Markt, het Plein en het Zoutkeetstraatje in de binnenstad van Tiel een paar meter boven de oude rivierbedding liggen?

De linkeroever van de Linge lag rond het jaar 900 AD bij de Westluidensestraat. Eind jaren negentig van de vorige eeuw zijn daar paalgaten van havensteigers aangetroffen.

Tiel was van ± 1000 tot 1100 een belangrijke overslaghaven waar tol werd geheven voor de Duitse koning. Tussen 1152 en 1174 werd deze Rijkstol verplaatst naar Kaiserswerth in Duitsland, waardoor de bedrijvigheid in Tiel afnam en de haven verzandde.

In 1304 werd de Linge afgedamd ter hoogte van de Markt. Het dichtgeslibde havengebied werd opgehoogd en eind veertiende en begin vijftiende eeuw bebouwd. Huizen hadden een stenen muur bij de

haard en schoorsteen, en waren verder in hout opgetrokken. Na de zestiende eeuw werd er meer in steen gebouwd.

Stadsafval werd in kuilen, tonputten of gemetselde beerputten achter de woningen gegooid. Tielse beerputten zijn door het hoge grondwaterpeil vochtig, zodat leer en textiel niet vergaan.

Op plattegronden van Tiel (Tiel) van de cartografen Guiccardini (1521) en Joan Blaeu (1649), is te zien dat het Plein toen nog een haven was met een open verbinding naar de Waal. Later is deze ook gedempt.

De Varkensmarkt, tussen de HEMA en Blijdestein Mode, heeft in 2025 perceelnummer TIE00-E-4447, met een oppervlakte van 1.674 m² en een omtrek van 220 meter. De grond die tijdens de rioleringswerkzaamheden op de Varkensmarkt is uitgegraven, is gestort aan de Papesteeg.

Daar liggen bij het bord 'Varkensmarkt' scherven roodbakkend keuken-aardewerk, witbakkend aardewerk met geelgroen glazuur uit Andenne, grijs steengoed met blauwe beschildering uit het Westerwald (chique voorgangers van de bekende 'Keulse' potten).

▲ Fragment van gravure 'Chaussures exposées au Musée historique du costume, en 1874' (Foto auteur)

▲ Ruiterspoor van de Varkensmarkt (Foto auteur)

We vinden er fragmenten van zeventiende- en achttiende-eeuwse tegels en 'Goudse' kleipijpen met een lange, dunne steel. Blauwwit majolica aardewerk is onder het glazuur vaak zwart verkleurd of verbrand. Misschien was de bodem vervuild door teer of olie, of is de verkleuring veroorzaakt door stadsbranden of de vele oorlogen die in Tiel zijn gevoerd. Vloertegels, dakpannen en bakstenen in verschillende kleuren en maten zijn door de tijd heen (her)gebruikt.

Metaalvondsten zijn o.a. gesmede vierkante spijkers, loodjes (handelsmerken voor textiel, meel enz.), gespen, fragmenten van sieraden, munten en penningen. De meeste zijn te dateren in de eerste helft van de zeventiende eeuw, maar er zijn ook oudere exemplaren gevonden.

Er ligt weinig glas en ook nauwelijks Chinees en Europees porselein, dit waren nog luxe producten. Een houten luizenkam en een tapkraan van een vat getuigen van het dagelijks leven.

Zwerfstenen rolden ooit over de bodem van de Linge. Oesterschelpen en mosselen wijzen op handel met het kustgebied. Botten van geslachte runderen, schapen en varkens werden gedumpt in kelders, beerputten of in de haven. Daar gooiden de schoenmakers ook versleten schoenzolen en leren afsnijdsels in. De BATO verzamelt die voor verder onderzoek.

▲ Tegelfragmenten Varkensmarkt (Foto auteur)

Een leuke vondst is een vrijwel complete ruiterspoor van een koperlegering. Denk aan cowboyporen met een stervormig rad. De ruiterspoor van de Varkensmarkt mist de ster, maar heeft een elegant gebogen beugel, oogjes en haken om de spoor met een riem aan de laars vast te maken.

Op de website van PAN (Portable Antiquities of the Netherlands) en de website van Collectie Rotterdam zijn foto's en beschrijvingen te zien van ruitersporen die overeenkomen met het gevonden exemplaar.

Ruitersporen met een prikpunt of radspoor (met stervormig wiel) werden gebruikt voor rijpaarden. Trekpaarden of werkpaarden werden voor een rijtuig of ploeg gespannen en de boer liep erachter of zat op de bok van het rijtuig. Moderne ruitersporen hebben een punt met een stomp uiteinde.

Sporen met een ster kennen we van middeleeuwse ridders, die hun sporen eerst moesten verdienen, en van stoere cowboys die hun paarden tot vliegende vaart aansporen. Wie was die Tielse ridder of cowboy die ooit zijn ster verloor op de Varkensmarkt?

Bronnen

- Informatiebladen van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) i.s.m. Gemeente Tiel: Archeologie in Tiel no.1 (1995-2), no. 4 (juli 1997), no. 5 (juli 1997).
- Website PAN (Portable Antiquities of the Netherlands).
- Website Gemeente Rotterdam, Tastbaar Verleden.
- Van Leder en Schoen (1987), uitgave: Nederlands Leder en Schoen Museum, p. 11, gravure 'Chaussures exposées au Musée historique du costume, en 1874'

▲ Luizenkam, kurk, tapkraan, houtfragment (Foto auteur)

TIEL NODIGT INWONERS UIT VOOR 'LICHTLIJNEN'

LOOP MEE IN HET LICHT VAN ONZE GESCHIEDENIS

In het Flipje en Streekmuseum zie je het bewijs: Tiel heeft een unieke en oude geschiedenis. Een van de meest bijzondere vondsten? De 4000 jaar oude zonnekalender - een astronomisch heiligdom waar men het licht van de zon gebruikte om tijd te meten. Dit Bronstijd-heiligdom bestond uit een grafheuvel met palen die als meetpunten dienden. Vanaf het centrum kon je de zon observeren en belangrijke momenten bepalen, zoals de winterzonnewende. Slimme technologie van 4000 jaar geleden!

Op 18 december maken we deze oude kennis opnieuw levend. In LICHTLIJNEN - een bijzondere lichtperformance met kunstenaar Rob Sweere -

vormen we met fakkels een levende tekening van die zonnekalender. We lopen door de stad, van de Ambtmanstuin via de Groenmarkt naar de Waalkade. Samen tekenen we met vuur en mensen de lichtlijnen die verleden en heden verbinden.

Donderdag 18 december, 19:30 uur
Start: Ambtmanstuin | Aankomst Waalkade:
20:15 uur

Schrijf je in voor LICHTLIJNEN via
tiel.nl/6000jaar (gratis)
Draag warme kleding en stevige schoenen.
Fakkels worden ter plekke verstrekt.

OP DE HOEK

Imposant kun je haar gerust noemen, de villa op de hoek van de Stationsstraat en de Voor de Kijkuit. Een bijzonder fraai punt met uitzicht op de stadsgracht.

Dat vond de bewoner ook en hij verwees ernaar in de Franse naam die hij zijn pand gaf: Beau Coin, wat betekent mooie hoek.

Jammer genoeg is het pand niet ontkomen aan de modegril van onze tijd om de witkwest over gevels te halen. De kleurenpracht van weleer vol details is daardoor veranderd in een monotoon palet. Op een gekleurde ansichtkaart van omstreeks 1900 valt de originele uitstraling te bewonderen.

Een groot hek scheidt de tuin van de met kinderkopjes geplaveide straat. Desondanks heeft de villa haar allure behouden.

EEN BIJZONDER PUNT

De villa met de grote tuin ligt op een opmerkelijke plaats, namelijk op de grens van de stad Tiel met Zandwijk. De Dode Linge, die achter de huidige Stationsstraat stroomt, vormde volgens stadshistoricus Huub van Heiningen de grens. Beau Coin staat in Zandwijk, de rij huizen wat verderop in de straat in Tiel. De tuin ligt voornamelijk aan de Voor de Kijkuit, die tot 1884 de Staartschestraat heette en helemaal doorliep tot Zoelen. Voordat Seret zijn grote huis liet bouwen stond er in de kom van de Linge een boerderij met schuren van de familie Heuff. Wat nu parkeerplaats het Talud is heette daarvoor de Lingeweide. Nog langer geleden spraken de Tielenaren van 'de tuin van Colpa' of 'de Recreatietuin'. Hendrik Colpa (*22 mei 1852, boomkweker te Boscoop) huwde in 1876 de weduwe van N.F. van Hesteren, die bomen kweekte op de Lingeweide.

De familie woonde in een groot pand, dat stond aan het einde van de huidige Jacob Cremerstraat. Achter waren twee zalen: eentje met een toneel, de andere met een biljart. Colpa deed meer: hij begon met het organiseren van concerten in de grote tuin. Ook tentoonstellingen van sierplanten kon je er bewonderen. In 1884 vertrok Colpa met z'n gezin naar Maastricht.

📌 Villa Beau Coin op een ansichtkaart, ca. 1900 (Collectie RAR)

📌 Villa Beau Coin in 2025 (Foto Tineke Swaneveld)

Advertentie voor een wielrijdersfeest in de Recreatietuin op zondag 18 juli 1897 (Nieuwe Tielsche Courant)

Stiefzoon F.J. van Hesteren zette de zaak voort, ook de recreatieve tak. Hij breidde de Recreatietuin in 1896 uit met een wielervedstrijd, aangelegd door H. Kuenen, 'mr. Smid en Bonds-Rijwielhersteller 1e klasse'. Verder kon er worden getennist. Op een foto uit 1963 zien we centraal het grote huis met het rode dak van Van Hesteren / Colpa. Er staan broeibakken voor de teelt van groenten onder glas. Momenteel is dit alles verdwenen; het huis

is gesloopt, de vruchtbare uiterwaarden-grond geasfalteerd als parkeerplaats.

CORNELIS MARINUS SERET

Bouwheer van Beau Coin was Cornelis Marinus Seret (* 10 januari 1854 te Sliedrecht – 29 juni 1900 te Tiel). Hij was zoon van een aannemer uit Sliedrecht en kwam in 1873 als directeur van de steenfabriek in Zennewijnen naar Tiel. In 1884-'85 liet hij zijn villa bouwen. Seret was maatschappelijk actief als lid van de commissie voor de Leesbibliotheek, lid van het armbestuur, lid van de commissie voor de huisvlijtschool en lid van de commissie werktuigen bij de organisatie van de landbouwtentoonstelling in Tiel in 1887. Een paar keer probeerde hij in de gemeenteraad te komen, wat echter niet lukte. Bij de laatste verkiezing ter opvulling van een vacature in 1899 verloor hij van Th. Corbelijn.

Seret overleed in 1900 op de nog jonge leeftijd van 46 jaar. Daarna kreeg het pand andere bewoners, onder wie mr. H.K. Roessingh, rechter en directeur van de brandverzekeringsmaatschappij Tiel. Na de oorlog werd de villa de zetel van notaris P. Gerritsma en daarna van architect C.J. Wierda. Tot voor kort was hier het kantoor van Aitton notarissen te vinden.

Terrein Recreatietuin in 1963. Links metaalwarenfabriek JEKA; midden het grote huis van Van Hesteren / Colpa; rechts wasserij De Linge met de schoorsteen uit 1918 (Collectie RAR)

▲ Bouwkundige details Beau Coin (Foto Tineke Swaneveld)

EEN RIJKVERSIERD PAND

Aanvankelijk dacht de gemeente Tiel in de kom van de Dode Linge het station (1882) te bouwen, maar dat liep, zoals bekend, anders. Wel vonden de bestuurders dat dan op die plaats een duur, representatief pand moest komen, wat dus gebeurde. Qua bouwstijl past Beau Coin in het zogenaamde eclecticisme, zo kenmerkend voor de tweede helft van de negentiende eeuw. Architecten putten hun inspiratie uit de stijlen van het verleden, die werden aangevuld met glas-in-loodramen en decoratief smeedwerk. De kunst was om eenheid in de vaak overdadige versieringen aan te brengen. De asymmetrische villa heeft aan de straat- en tuinzijde een erker. Het roomwitte lijstwerk rond de ramen contrasteert met de rode baksteen. Voor de decoratie is rijkelijk geput uit de voorraad klassieke motieven, zoals pilasters en rond het balkon en vóór de ramen rijen balusters. Klassiek zijn eveneens het driehoekfronton, de festoenen (bloemslingers), maskers en de bekroning van de dakkapel met een gebroken segmentvormige fronton.

EEN HISTORISCH PAADJE

Links naast de villa van Seret loopt een paadje waarlangs je de lagergelegen parkeerplaats bereikt. Liep je het weggetje zo'n 150 jaar geleden af, dan kwam je bij een haventje (zie afbeelding), dat eens belangrijk was voor boeren uit de omgeving als zij op maandagen met hun verkoopwaar naar de markt in Tiel gingen. In de Nieuwe Tielsche Courant (1887) lezen we: "Wie herinnert zich nog het haventje, gevuld met groente-aken naast de heer Seret, toen daarheen de boeren uit den omtrek de Linge kwamen afzakken door de Doode Linge heen? Wie kan zich nog voorstellen dat die mensen daar 'er eentje namen' in het daar staande schippershuisje, na de verkoop van de meegebrachte groente en fruit? Die vaart is nu wel wat ondieper en smaller geworden aan het begin van de Recreatietuin, maar verderop is die sloot nog zeer goed bevaarbaar." Momenteel worden er plannen gemaakt om het Talud met de omgeving te veranderen in de nieuwe woonwijk Lingehoven. De Dode Linge moet daarbij een upgrade krijgen. Zou het niet een mooi idee zijn om het haventje van weleer daarin op te nemen om te kanoën op de verbrede Dode Linge?

Bronnen

- H. van Heiningen, 'Versteend Verleden'; In: De Gelderlander (1994-1997), 2
- RAR: bevolkingsregister Tiel
- Internet: Wie was Wie?
- Tielse kranten

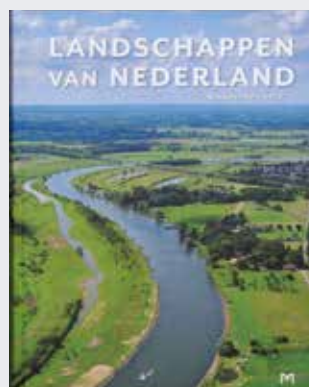
▲ Kaartje met haventje aan de Dode Linge (Collectie RAR)

BOEKBESPREKINGEN

De tulpenjongen, door Christina Wahldén. 174 p. Kluitman, Alkmaar. ISBN 978-90-2065473-8. € 17,00.

In de herfst van 1945, net na de Tweede Wereldoorlog, worden er z'n 10.000 kinderen naar Zweden gestuurd om daar aan te sterken na de Hongerwinter. Ook de dan elfjarige Wim uit Tiel vertrekt, in zijn eentje, per trein naar Zweden. Tijdens de reis ziet Wim het landschap veranderen. Van een verwoest land komt hij langzaam in een land waar alles groen is, auto's gewoon rijden en alles heel lijkt. In Zweden is alles netjes en er is eten in overvloed. Hij woont daar een jaar in een Zweeds gezin met vijf kinderen, een hond en een kat. Toch heeft Wim moeite om te wennen. Hij spreekt geen Zweeds en in zijn nare dromen is de oorlog nog niet voorbij. Het verhaal wordt verteld vanuit twee steeds wisselende perspectieven: vanuit Wim, die terugkijkt op de oorlog, en Britta, het oudste kind van het gastgezin waar Wim verblijft. De schrijfster Christina Wahldén is de dochter van Britta. Dit waargebeurde verhaal, eigenlijk bedoeld voor kinderen, is ook uitstekend geschikt voor volwassenen. Zo kunnen volwassenen ervaren hoe de ervaringen van kinderen zijn, die voor langere tijd in een ander land, met een andere taal en cultuur, verblijven.

Landschappen van Nederland: Handboek voor de geschiedenis van onze leefomgeving, redactie Theo Spek. 696 p., met foto's en kaarten. Matrijs, Utrecht, 2025. ISBN 978-90-5345-591-3. € 79,95

Deze flinke 'pil' behandelt de zes verschillende landschappen in Nederland, een wellicht onderschatte cultuurschat. Onderscheiden worden het heuvel-, zand-, rivieren-, kust-, vee- en het moderne landschap. De beschrijvingen van deze landschappen worden in afzonderlijke, kleinere hoofdstukjes, behandeld. Voor Tiel en omgeving is het Rivierenlandschap van belang. Vaste elementen in de beschrijving zijn het ontstaan van de ondergrond, het prehistorische landschap, bewonings- en ontginningsgeschiedenis, moderne landschapsontwikkeling en karakteristieke plaats- en veldnamen. Daarnaast wordt o.a. de invloed van de ons omringende rivieren besproken, en ook het gevaar daarvan; vloedschuren en eendenkooien komen ook ter sprake. Dit boek is prachtig uitgevoerd, met veel kleurenfoto's en kaarten, en geeft de meest actuele kennis over de opbouw en ontstaansgeschiedenis van onze landschappen.

Tiel vertelt(d): Canon van Tiel, door een speciaal samengestelde redactie. 144 p., foto's en kaarten. Uitgave van het Regionaal Archief Rivierenland en emjee uitgevers, Tiel, 2025. ISBN 978-94-90329-70-9. € 9,95.

In vijftig verschillende verhalen wordt zo'n 6000 jaar Tiels geschiedenis belicht. Met korte teksten en veel illustraties worden allerlei gebeurtenissen belicht, belangrijk of kenmerkend in de ontwikkeling van Tiel. Het boekje is speciaal samengesteld voor inwoners van Tiel, bezoekers en scholieren. In deze vernieuwde editie is ook ruimte gemaakt voor actuele thema's, die tegenwoordig een belangrijke rol spelen, maar voorheen minder of niet belicht werden zoals de rol van de vrouw, sociale ongelijkheid, slavernijverleden, (on)vrijheid en migratie. Een mooi overzichtelijk boekje om het nodige te weten te komen over Tiel!

JAN DOLRON, SELF-MADE MAN

De makelaar Jan Dolron is alweer tien jaar dood. Hij had altijd wel een mooi verhaal: een mooie anekdote over wat hij had beleefd, een stuk historie en vooral veel verhalen over hoe hij was geworden wie hij was; een in de stad geziene makelaar die het vak van huizen kopen en verkopen had geperfectioneerd tot een kunst. Hij was ook een bon vivant die jaarlijks carnaval vierde in Oeteldonk en wekelijks op vrijdag een vriend zag in Amsterdam waarmee hij bij Scheltema borrelde en de antiquariaten afschuurde.

Op de foto zie je hem in de kamer waar hij zijn zakelijke gesprekken hield: heel veel boeken over allerlei veelal niet samenhangende onderwerpen en een wand met schilderijen die hij overal en nergens op de kop tikte, maar waarvan hij steevast beweerde dat ze van een of andere schilder uit een beroemde stijlrichting kwamen. Computers waren hem een gruwel. Zijn woon- en werkpand was een wonder. Deels middeleeuws. Deels oud hout, lambriseringen en art déco. Hij had het kunnen kopen van een van de Van Lidth de Jeude's en liet nooit na te benadrukken hoe onderkomen het was toen hij erin trok. Eigenlijk pas een paar jaar vóór zijn overlijden was hij zover dat de goodwill naar een andere makelaar ging en het kantoor werd gesloten. Hij kwam nog regelmatig op de redactie om zijn laatste wapenfeiten aan te prijzen.

En we reageerden, want Jan was een man die je weinig kon weigeren. Hij keek je aan met die heldere ogen en die halve glimlach en je was verkocht. Of je was je huis kwijt, natuurlijk.

▲ (Foto auteur)

NIEUWS REGIONAAL ARCHIEF RIVIERENLAND

NACHT VAN HET ARCHIEF: DURFDE JIJ HET AAN?

Op maandag 27 oktober vond bij het Regionaal Archief Rivierenland de derde editie plaats van de 'Nacht van het archief'. Bij dit evenement worden waargebeurde verhalen uit de archieven omgebouwd tot scenes, die gespeeld worden door medewerkers van het archief. Deze avond wordt rondom Halloween gehouden omdat de verhalen allemaal een wat griezelig karakter hebben. Door een bijzondere aankleding van het gebouw en de scenes probeert het archief de waargebeurde verhalen dichtbij de bezoeker te laten komen.

In deze editie stonden vier verhalen centraal, waar de bezoekers langs werden geleid. Een verhaal over een vrouwenmoord in Tricht in 1734, verteld in de herberg door een dorpsgenote. Daarna werd het verhaal verteld van de cholera-epidemie in Culemborg in 1848, door een arts aan het bed van een patiënt. Vervolgens ging men een paar eeuwen terug in de tijd, naar de laatste heksenverbranding in Tiel in 1597.

De beschuldigde Iken vertelde het verhaal over de beschuldiging en veroordeling, vlak voor de voltrekking van het vonnis. Het laatste verhaal ging over de watersnoodramp in de Bommelerwaard van 1861. Dit werd verteld door inwoners van een getroffen dorp vanaf hun opvanglocatie. Na het zien van deze verhalen kwamen de bezoekers langs bij de archiefstukken, die de bronnen voor de verhalen zijn.

Op deze avond kwamen 250 mensen naar het archief om deze waargebeurde verhalen te zien. Hieronder behoorlijk wat kinderen. Aan het einde van de avond konden bezoekers met smiley-fiches laten weten wat ze ervan vonden. We telden 150 fiches: 115 brede glimlachen, 26 gewone glimlachen, 3 neutrale gezichten en 6 verdrietige. Dat betekent maar liefst 94% positieve reacties – goed voor een dikke 9+. We kregen veel vragen of er volgend jaar weer een Nacht van het Archief komt. In 2026 organiseren we eerst een open dag, maar in 2027 is er weer een nieuwe editie!

VERENIGING OUDHEIDKAMER VOOR TIEL EN OMSTREKEN

De Nieuwe Kroniek is een uitgave van de Vereniging Oudheidkamer voor Tiel en Omstreken. De Oudheidkamer is opgericht in 1901 en houdt zich bezig met het verleden van Tiel en het Rivierenland en de relatie daarvan met het heden. De vereniging deelt haar kennis over het cultureel erfgoed van stad en regio met beleidsmakers en andere belanghebbenden en volgt kritisch ontwikkelingen die het erfgoed kunnen aantasten. De vereniging stimuleert initiatieven die het aandachtsterrein van de vereniging raken. De programmacommissie biedt de leden van de vereniging ieder jaar een uitgebreid lezingen- en excursieprogramma. Naast stad- en streekgebonden onderwerpen krijgen ook meer algemene onderwerpen op cultuurhistorisch gebied aandacht.

De vereniging kent de volgende werkgroepen:

ARCHEOLOGISCHE WERKGROEP BATO

Waakt over de bodemschatten en zorgt voor het documenteren en toegankelijk maken van waardevolle bodemschatten.

Contact: Toine Bäcker.

E: bato@oudheidkamer-tiel.nl

HISTORISCHE WERKGROEP TIEL

Verzorgt publicaties over streekgebonden historische onderwerpen en legt het heden en verleden vast in beeld en geluid.

Contact: Beatrijs van Dijk

E: bvdijk@rarivierenland.nl

COMMISSIE ERFGOED

Waakt over de talrijke monumenten en ander cultureel erfgoed in Tiel en de regio.

Contact: Ben van Hoogdalem

E: ben.vanhoogdalem@bmn.nl

PROGRAMMACOMMISSIE

Stelt het Jaarprogramma van de vereniging samen.

Contact: Angèle Roeffen

E: programmacommissie@oudheidkamer-tiel.nl

WERKGROEP BEELD EN GELUID

Contact: Jan Bouwhuis

E: info@fotobouwhuis.nl

BESTUUR

W. (Willem) Gradisen, voorzitter

E.J.Th.A.M.A. (Emile) Smit, secretaris

J.C. (Hans) Oosterman, penningmeester

G.N. (Ben) van Hoogdalem

M. I. (Marjon) de Lange

D. (David) Lutje Hulsik

M.H. (Marleen) Schreuder

Contactadres bestuur

E: secretaris@oudheidkamer-tiel.nl

Het lidmaatschap voor het jaar 2025 bedraagt

€ 20 bij automatische incasso of € 22,50 bij handmatige betaling op rekeningnummer NL95INGB0004240023.

Uitgebreide informatie over de vereniging, de werkgroepen, het jaarprogramma, de uitgegeven en nog voorradige boeken, de eerder verschenen nummers van de Nieuwe Kroniek en nog veel meer vindt u op de website van de vereniging: www.oudheidkamer-tiel.nl

REDACTIE DE NIEUWE KRONIEK

Beatrijs van Dijk, Ria Kragten, Wim Veerman,

Bob Willemsen en Rob Zantinge.

Contact: nieuwekroniek@oudheidkamer-tiel.nl

Filmmateriaal: Jan Bouwhuis

Realisatie: emjee | vormgevers, Varik

Leden van de Oudheidkamer ontvangen de Nieuwe Kroniek gratis. Losse nummers zijn verkrijgbaar bij boekhandel Arentsen en Tomey.

De redactie heeft getracht de rechten betreffende foto's, afbeeldingen, teksten e.d. van derden, gebruikt in De Nieuwe Kroniek, te achterhalen. Indien personen of instanties van mening zijn dat hun rechten niet voldoende zijn gerespecteerd, dan kunnen zij daarover contact opnemen met de redactie.

Meningen of feiten, weergegeven in de bijdragen aan dit blad vallen onder de verantwoordelijkheid van de betreffende auteur. Redactie en uitgever zijn hiervoor niet aansprakelijk.

Vereniging Oudheidkamer voor Tiel en Omstreken

In juni wordt het eerste meisje dat een technisch diploma behaalde aan de L.T.S. in Tiel gefeliciteerd door dhr. J.Suichies, directeur van de school. (RAR/Collectie Gelderland)

Op 17 juni wordt bekend gemaakt dat bij glasfabriek De Maas 165 van de 780 werknemers zullen afvloeien. Bovendien zal voor 55 werknemers werktijdverkorting worden aangevraagd. (RAR /Collectie Bouwhuis/ Kalendarium)

Op 15 oktober wordt de eerste roltrap in Tiel in gebruik gesteld bij de heropening van Blijdestein in de Voorstad. (RAR/Collectie Bouwhuis)

In brieven aan de gemeenteraad, B en W en de Stichting Ondernemingsraad Tiel schrijft de eigenaar van Hotel-Restaurant Corbelijn 13 maart dat het voortbestaan van het bedrijf in gevaar komt als de promenadeplannen ongewijzigd doorgaan. (Noot; op 11 dec. wordt de promenade geopend) (RAR/Collectie Gelderland/Kalendarium)

1975

Cameravrouw (en bestuurslid) Ans Roefs van Ziekenomroep Tiel in actie bij de opening van het nieuwe Vrijthof op 27 mei. De ziekenomroep bestaat in 1975 vijftien jaar. (RAR/Collectie Gelderland)

In het kader van de Nederlandse actie "Hulp aan Noord-Ierland" arriveren op 26 augustus veertig Noord-Ierse kinderen uit Belfast. In twintig Tielse pleeggezinnen worden gedurende drie weken, een katholiek en een protestants kind te logeren ondergebracht. Dit samenzijn gaf de kinderen de kans om even weg te zijn van de burgeroorlog tussen katholieken en protestanten die Noord-Ierland dertig jaar in z'n greep zou houden. Op de foto ter illustratie een aantal van hen voor hun vertrek naar Nederland. (Kalendarium/Foto Derry Journal)

Vanaf 30 oktober gaat het Gewestelijk Arbeidsbureau in Tiel werken met een rijdend arbeidsbureau, een bus van ruim elf meter lang. Dit rijdend kantoor bezoekt eens per week tien dorpen en biedt informatie over vacatures in de regio Tiel en omstreken. (Nationaal archief/Kalendarium)

De Waterstraat in 1975 (RAR/Collectie Bouwhuis)